

bilimname 52, 2024/2, 95-131

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 02.05.2024, Kabul Tarihi: 02.08.2024, Yayın Tarihi: 31.10.2024

doi: 10.28949/bilimname.1477169

BATILI FEMİNİST TEOLOJİ IŞIĞINDA MÜSLÜMAN FEMİNİST TEOLOJİNİN EPİSTEMOLOJİK VE METODOLOJİK TEMELLERİ: TEORİK BİR TARTIŞMA

Melek AKGÜN ÖZBEY^a

Celaleddin ÇELİK^b

Öz

İslam dünyasında feminist teolojinin gelişimi, Batılı feminist teolojiden ve Hristiyan geleneğindeki yaklaşımlardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle, Hristiyan feminist teolojinin önde gelen isimlerinden Elisabeth S. Fiorenza, Hristiyan geleneğinin ve İncil'in cinsiyetçi yorumlarına meydan okuyarak ataerkil yapıları reddetmiş ve Hristiyanlığın daha liberal ve eşitlikçi bir yorumunu aramıştır. S. Fiorenza'nın fikirlerinden etkilenen Müslüman feminist yazar Aysha Hidayatullah da inanç ve geleneğin doğası gereği ataerkil olmadığını teyit etmenin önemini vurgulamıştır. Köklerinin Hristiyan feminist teolojiye dayandığı bu bakış açısı, Müslüman feminist teolojinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yahudi-Hristiyan feminist teolojileriyle karşılaştırmalı tartışmalar Müslüman feminist teolojinin özgün yönlerini vurgulamaktadır. Bu açıdan çalışmanın temel problemi, Batılı feminist teolojinin ve Hristiyan feminist yaklaşımların etkisine odaklanarak İslam'da feminist teolojinin gelişimi ve birincil İslami kaynakların Müslüman feminist teoloji içerisinde yeniden yorumlanmasının İslam teolojisi içindeki ontolojik uygunluğunun sorgulanmasıdır. Çalışma, Müslüman feminist teolojinin metodolojik ve epistemolojik yaklaşımlarını Yahudi ve Hristiyan feminist teolojileriyle karşılaştırmalı ele alarak, Müslüman feminist teolojinin temel epistemolojik ve metodolojik ilkelerini ortaya koymaktadır. Feminist teolojiyi çevreleyen entelektüel tartışmalar çerçevesinde ve İslami kaynakları feminist bir perspektiften yeniden yorumlamanın ontolojik uygunluğunun değerlendirilmesi ve Müslüman feminist geleneğin İslam'a nasıl feminist bir teolojik yaklaşım getirdiğinin Yahudi-Hristiyan feminist teolojisiyle karşılaştırmalı incelenmesi çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Batılı feminist teolojinin epistemolojik ve metodolojik temelleri ve Müslüman feminist gelenek

^a Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, melekakgun@erciyes.edu.tr

^b Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, celikc@erciyes.edu.tr

üzerindeki etkisi incelenmektedir. İkinci bölümde metinsel hermenötiğin metodolojik ilkelerine ve Müslüman feminist geleneğin temsilcileri tarafından kutsal metinlerin yorumlanmalarına odaklanılmıştır. Sonuç olarak, İslam geleneğinin temel kutsal metin kaynaklarının kapsamlı bağlamsallaştırma, tematik-holistik yaklaşım ve İlahi söylemin diyalojik doğası kapsamında değerlendirilmesi Müslüman feminist teolojinin oluşturulmasına imkân sağlayan etmenler olmuştur.

Anahtar kelimeler: Din Sosyolojisi, Feminist Teoloji, Müslüman Feminist Teoloji, Hristiyan Feminist Teoloji, Feminist Hermenötik.

EPISTEMOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MUSLIM FEMINIST THEOLOGY IN THE LIGHT OF WESTERN FEMINIST THEOLOGY: A THEORETICAL DISCUSSION

Abstract

This study examines the foundations and development of Muslim feminist theology in the context of a more holistic feminist theological discourse, emphasizing the influence of Western feminist theology and feminist approaches in the Christian tradition. One of the most important shaping influences on Muslim feminist thought has been the evolution of feminist theology in the West, particularly Christian theology, which has provided a critical framework for challenging patriarchal interpretations of religious texts. An important figure in this context is Elisabeth Schüssler Fiorenza, whose work in Christian feminist theology advocates for a more inclusive and egalitarian interpretation of Christianity and the Bible. Schüssler Fiorenza argues that the Christian faith itself is not inherently patriarchal, but rather it is the responsibility of Christian theology and church structures to promote gendered interpretations. She therefore envisions a theology that challenges the patriarchal and gendered categorization deeply embedded in the Catholic tradition. The field of Muslim feminist theology, which has increasingly sought to engage with similar questions of gender equality within the Islamic tradition, reflects this vision.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Sociology of Religion, Feminist Theology, Muslim Feminist Theology, Christian Feminist Theology, Feminist Hermeneutics.

Giriş

İslam'da, feminist teolojinin gelişiminde Müslüman feminist yazarların düşüncelerini şekillendiren en önemli etmenlerden birisi Batılı feminist teolojinin gelişimi, bir diğeri ise Hristiyanlık geleneğindeki feminist

yaklaşımlardır. Hristiyan feminist teolojisine yön veren önemli isimlerden birisi olan Elisabeth Schüssler Fiorenza, Hristiyanlık geleneğinin ve İncil'in cinsiyetçi yorumlamalarını reddederek, Hristiyanlık ve İncil yorumunda daha liberal ve eşitlikçi bir yorumlamanın olanaklılığını sorgulamıştır. Schüssler Fiorenza Hristiyanlık geleneğinin ve İncil öğretilerinin cinsiyetçi yorumlamalarına karşı oluşturduğu bu yaklaşımını, "Katolik geleneğinin tüm ataerkil yapısına ve cinsiyetçi teolojik kategorileştirmesine karşı oluşturduğu liberal bir vizyon ve İslam ile yaşadığı mücadelenin bir gözlemi" olarak açıklamaktadır.¹ Schüssler Fiorenza ve onun döneminde yer alan diğer feminist teologların yaptığı yorumlamalardan etkilenen Müslüman feminist yazarlardan Aysha Hidayatullah, Schüssler Fiorenza'nın ifade ettiği ve Hristiyan feminist teolojinin temel vizyonu olan "Hristiyan inancı ve geleneğinin doğası gereği ataerkil ve cinsiyetçi olmadığını doğrulamak ve Hristiyan teolojisinin ve kiliselerin cinsiyetçiliğinin oluşturulmasında sorumlu olduğunu savunmanın" Müslüman feminist teolojinin oluşturulmasında önemli bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir.² Bu çerçevede, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünnetlerin eşitlikçi bir cinsiyet söylemi temelinde yeniden yorumlanması Müslüman feminist teolojinin oluşumunda önemli bir epistemolojik ve metodolojik yaklaşım geliştirmiştir. Bu kapsamda, Riffat Hassan, Amina Wadud, Asma Barlas, Azizah al-Hibri, Fatima Mernissi, Aysha Hidayatullah, Sa'didiyya Shaikh ve Kecia Ali'nin çalışmaları Müslüman feminist teolojinin temel epistemolojik ve metodolojik temellerinin oluşturulmasına kaynaklık etmiş ve bu teolojik yaklaşımı Yahudi ve Hristiyan feminist teolojilerinin temel doktrinleriyle mukayeseli bir biçimde ele almıştır. Bu açıdan, Müslüman feminist teolojiyi ele almadan önce öncelikli olarak Batılı feminist teolojinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlarını ortaya koymak önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, öncelikle feminist teoloji üzerine yapılan entelektüel tartışmaları ele alarak İslami kaynakların Müslüman feminist yaklaşımla yeniden sorgulanmasının ontolojik açıdan İslam teolojisine uygunluğunu tartışmaktır. Bununla birlikte, Müslüman feminist geleneğin

¹ Hidayatullah, "Inspiration and Struggle: Muslim Feminist Theology and the Work of Elisabeth Schussler Fiorenza", *Journal of Feminist Studies in Religion* 25/1 (2009), 162.

² Hidayatullah, "Inspiration and Struggle: Muslim Feminist Theology and the Work of Elisabeth Schussler Fiorenza", 163.

Hidayatullah, *Women Deputies of Allah: Methods, Limits, and Possibilities of 'Feminist Theology in Islam'* (University of California, Santa Barbara, 2009) adlı doktora çalışmasında İslam'da feminist teolojinin olanaklılığı sorgulayarak, 1980'lerde Amerika'da İslam'ın kutsal metinlerine feminist bir yorumlama getiren Müslüman akademisyenlerin çalışmalarını ele almıştır.

epistemolojik ve metodolojik açıdan İslam'a feminist bir teolojik yaklaşımı nasıl getirdiği ve bu yaklaşımı oluştururken Yahudi-Hristiyan feminist teolojiyle hangi açılardan benzerlik ve farklılık taşıdığına ele alınması da çalışmanın bir diğer önemli amacı olmaktadır. Bu kapsamda, çalışmanın ilk bölümünde batılı feminist teolojinin epistemolojik ve metodolojik temellerine, Yahudi-Hristiyan feminist geleneğinin kutsal metin yorumlamaları/eleştirilerine ve bu yaklaşımların Müslüman feminist geleneğine olan etkilerine yer verilmiştir. İkinci kısımda, Müslüman feminist geleneği temsilcilerinin kutsal metin yorumlamaları ve metinsel hermenötik yaklaşımının metodolojik esasları açıklanmıştır.

A. Feminist Teolojiler

Hristiyan ve Yahudi feminist geleneklerinin teolojik yaklaşımlarını oluşturan iki önemli yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar reformasyon (dinsel devrim) ve yeniden yapılanmadır. Reformasyon veya yeniden yapılanma amaçları taşıyarak farklı feminist teoloji yaklaşımları ortaya koyan Hristiyan ve Yahudi feminist gelenekleri bu açıdan Batılı feminist teolojiye farklı yorumlamalar getirmektedir. Dinde reformasyon amacı taşıyan feminist teoloji yaklaşımı, kutsal metinlerin tarihselliğini dikkate alarak içinde yer alan bilgileri evrensel/mutlak veya kültürel/göreceli olarak iki kategori altında sınıflandırmakta ve metinleri bu bağlamda yorumlamaktadır. Yeniden yapılandırma amacı taşıyan feminist teoloji yaklaşımı ise kutsal metni eril merkezci ve erkek egemenliğine katkı sağlayan insan yapımı dini referans kaynağı olarak görerek, dini metinlerin yapısal eleştirisini yapmaktadır. Reformist ve yeniden yapılandırmacı yorumlamaları birbirinden ayıran diğer bir nokta ise kutsal metinleri patriarkal bir çerçevede mi yoksa bunun dışında bir çerçeve de mi yorumladıklarıdır. Bu noktada reformcu yaklaşım mevcut fikirleri bir ölçüde kabul ederek bunun üzerine yorumlamalar getirirken, yeniden yapılandırmacı yaklaşım mevcut fikirlerin ve düşüncelerin bir nevi yapı sökümünü gerçekleştirerek bu düşüncelere karşıt fikirler ortaya koymaktadır.

Feminist teolojik hermenötik geleneğinin temsilcilerinden biri olan Carolyn Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives" isimli çalışmasında Hristiyan topluluklarındaki kadınların dinin kurumsal yapısı içerisinde kendi konularının farkına varmaları ile İncil'in ataerkil yapının otoritesini güçlendirmek için kullanılan önemli bir araç olduğunu anlamalarını ve buna karşı geliştirdikleri tepki verme yollarını ve uyum sağlama süreçlerini ele almaktadır. Osiek, İncil yorumlamaları yapan çağdaş feminist yaklaşımları; reddedici (rejectionist), sadık (loyalist), revizyonist

(revisionist), yüceltmeci (sublimationist), ve özgürlükçü (liberationist) olarak beş farklı kategoriye ayırmaktadır.³

Reddedici yaklaşım⁴, İncil'i otoriter veya yararlı bir kaynak olarak kabul etmediği için reddetmektedir. Reddedici yaklaşımı benimseyen daha radikal feministler yalnızca İncil'i değil aynı zamanda Hristiyanlık geleneğinin bütününe reddetmektedir. Yahudi ve Hristiyanlık geleneğine bu açıdan bakan feministler iki geleneğin de günahkâr, yozlaşmış ve kabul edilemez olduğunu savunurlar. Bu durum da uzun zamandır tartışılan şu hermenötik soruyu ortaya çıkartmaktadır: Gerçekten ataerkillik Yahudi ve Hristiyan geleneklerinden arındırılmış ve onlardan ayrı tutulabilecek bir niteliğe sahip midir yoksa kendi varlığı ve doğası içinde yer alan içkin bir niteliğe mi sahiptir? Reddedici yaklaşımı benimseyen feministler bu soruya ataerkilliğin Yahudi-Hristiyan geleneğinin yozlaşmış ve ayrılamaz bir parçası olarak geleneğin varlığı içerisinde içkin bir nitelik taşıdığı ve bu yüzden geleneğin tamamının reddedilmesi yanıtını verirler.⁵

Reddedici yaklaşımın tam karşı ucunda, Kutsal Kitap'ın mutlak otoritesini savunan 'sadık'⁶ bir tavır yer almaktadır. Bu pozisyonda yer alanlar Kutsal Kitap'ı, Tanrı'nın mutlak otoritesinin bir ifadesi olarak kabul etmekte ve O'nun yalnızca açıklayıcı bir metin değil aynı zamanda verdiği emir ve buyruklarla insanların boyun eğmesi gereken bir otorite kaynağı olduğunu düşünmektedir. Ancak, Tanrı'nın sözü olarak Kutsal Kitap doğası gereği baskıcı olamaz. Eğer metin içinde baskıcı bir öge varsa, bunun nedeni Kutsal Kitap'ın kendisinde değil, onun yorumlayıcısı ve yorumlama geleneğinde aranmalıdır.⁷

Bu iki görüş arasında, metnin ve geleneğin ataerkil ve androsentrik niteliğini kabul eden ancak bu durumu geleneğin içsel teolojik yapısına değil, tarihsel koşullara ve gelişmelere bağlayan "revizyonist"⁸ bir pozisyon bulunmaktadır. Geleneğin yeniden değerlendirilmesine yönelik oluşan revizyonist yaklaşım, kadın tarihine yönelik bir araştırma alanı sağlayarak "gelenek içinde ihmal edilmiş bilgi kaynaklarını ortaya çıkarma" ve antik kaynaklarda kadınların olumlu rollerini tasvir etme amacını taşımaktadır. Bu

³ Carolyn Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives", *HTS Theological Studies* 53/4 (1997), 960.

⁴ Örn. Mary Daly (1984, 1987, 1990, 1992).

⁵ Carolyn Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives", *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*, ed. Adela Yarbro Collins (Chico, CA: Scholars Press, 1985), 88.

⁶ Örn. Susan Foh (1979); Elizabeth Achtemeier (1988); Donald Bloesch (1982).

⁷ Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives", 1985, 99.

⁸ Örn. James Williams (1982); Stephen L. Davies (1980); Dennis R. MacDonald (1983).

görüŖe göre, herhangi bir kadın karŖıtlığı veya Ŗovenist⁹ yaklaşım içeren metin, "kültürel bağlamın etkisi" açısından açıklanmalıdır.¹⁰

Osiek'in "yüceltmeci"¹¹ olarak adlandırdığı bir diğerk alternatif yaklaşım ise Kutsal Kitap'ın sembolizminde ebedi dişil arayışının ve yüceltilmesinin bir biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. İncil'de bakire-anne dişillığının mitsel sembolü olarak Meryem'in yüceltilmesinde olduğu gibi yeni dönem Hristiyan apokriflerinde kullanılan dişil sembollerde ve Hristiyan edebiyatında Kutsal Ruh için oluşturulan dişil sembolizmde yüceltmeci yaklaşım etkili olmuştur.¹²

Beşinci ve son olarak, günümüzde Kutsal Kitap çalışmalarında en yeni ve en etkili yaklaşım olarak kabul edilen "özgürleştirici"¹³ yaklaşım, Kutsal Kitap'ın mantıksal mesajının özgürleştirici bir mesaj taşıdığını ve kadınları küçümseyen veya reddeden metinlerin, geleneklerin ve bilimlerin Tanrısal olmadığını veya otantik bir ilahi gerçekliği yansıtmadığını savunmaktadır.¹⁴ Nesnellik iddialarını reddeden özgürleştirici yaklaşım, kendi öznel kurtuluş anlayışını inşa ederek bunları kilise geleneğinin ve akademik söylemlerin

⁹ Ŗovenist kelimesi ilk olarak 1830'lu yıllarda Fransa'da kullanılmış olup, kökeni Napolyon Savaşları gazisi Nicolas Chauvin'e dayanmaktadır. Chauvin'in aşırı vatanseverliği ve imparatora olan hayranlığı, onu alay konusu yapmış ve Ŗovenist terimi, bu aşırı vatanseverliği benimseyen ve imparatora fanatik bir şekilde bağlı olan herkesi tanımlamak için kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Ŗovenist terimi Avrupa'daki entelektüel çevrelerde, aşırı milliyetçi bireyleri aşağılamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da, Uluslararası Komünist Parti (CP), işçilerin çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğü milliyetçiliği tanımlamak için "Ŗovenist" terimini benimsemiştir. Daha sonra Komünist Parti'nin siyahi Amerikalılar arasında üye sayısını arttırmaya yönelik politikaları, beyazların siyahilerden üstün olduğuna dair görüşleri eleştirmek için iki yeni söylemsel terim olan "ırk Ŗovenizmi" ve "beyaz Ŗovenizmi" kavramlarını kullanmasına yol açmıştır Aynı dönemde, Komünist Parti'nin ırkçılığa karşı mücadelesinden etkilenen Komünist Parti üyesi kadınlar, erkeklerin kadınlardan üstün olduğuna dair inançlarını eleştirmek amacıyla, beyaz Ŗovenizmi ile paralel bir şekilde "erkek Ŗovenizmi" kavramını kullanmışlardır. "Erkek cinsiyet Ŗovenizmi" ifadesi ise, ilk kez 1934 yılında New York Times gazetesinde John Chamberlain tarafından yazılan bir kitap eleştirisinde kullanılmıştır. İkinci dalga kadın hareketi ile bu hareketin genç kuşağında yer alan ve ebeveynleri Komünist Parti'nin üyesi olan kadınlar "erkek Ŗovenist" terimini aktif feminist çevrelerde kullanmaya başlamıştır (Jane Mansbridge - Katherine Flaster, "Male Chauvinist, Feminist, Sexist, and Sexual Harassment: Different Trajectories in Feminist Linguistic Innovation", *American Speech* 80/3 (2005), 259-261).

¹⁰ Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives", 1985, 101.

¹¹ Örn. Virginia Ramey Mollenkott (1986); Leonard Swidler (1979).

¹² Osiek, "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives", 1985, 102.

¹³ Örn. Elizabet Schüsser Fiorenza (1983, 1992); Letty M. Russell (1974, 1985); Rosemary R. Ruether (1983).

¹⁴ Rosemary R. Ruether, *Sexism and God-Talk: Toward a Feminist Theology* (Boston: Beacon Press, 1983), 18.

yarattığı küçümseyici tavra karşı kullanmaktadır. Revizyonist ve yüceltmeci yaklaşımların bazı yönlerini benimsemekle birlikte, özgürleştirici yaklaşım kadın düşmanlığı ve kadına yönelik ikincilleştirmeyi içeren metinleri ele alarak geçmişlerini hatırlama, yeniden anlatma ve bu süreçten ders çıkarma amacı taşımaktadır.¹⁵ Osiek'in sınıflandırdığı feminist teolojideki bu beş farklı yaklaşım 'reform' ve 'yeniden inşa' kategorileri içine dahil edilerek feminist hermenötik geleneğini oluşturmaktadır. Bu kapsamda sadık, revizyonist ve yüceltmeci yaklaşım geleneği savunucuları reformcular, reddedici ve özgürleştirici yaklaşım geleneği savunucuları da yeniden inşacılar olarak sınıflanabilmektedirler.

Batılı feminist teoloji geleneğindeki bu yaklaşımlar, Müslüman feminist geleneği içinde kendine yer bularak İslam'ın temel dini kaynaklarının yeniden sorgulanması yoluyla Müslüman feminist teolojinin epistemolojik ve metodolojik temellerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Müslüman feminist geleneği içinde yer alan akademisyenlerin kutsal metinlerin yorumlanmasına karşı aldıkları tavırlara bakıldığında; Nawal el-Saadawi'nin reddedici kategorisinde, Amina Wadud-Muhsin ve Riffat Hassan'ın sadık ve revizyonist, Fatima Mernissi ve Leila Ahmed'in ise özgürleştirici yaklaşıma yakın olduğu görülmektedir. Ancak, Batılı feminist teoloji geleneğinden farklı olarak Müslüman feminist geleneği içinde bu yaklaşımlar birbirinden ayrı kategoriler olarak değerlendirilmemektedir. İslam'ın toplumsal hayat içinde sahip olduğu önemli rol, Müslüman feministlerin İslam'ı dışlayan reformcu bir feminist yaklaşım geliştirmelerini engellemiştir. Bu nedenle, Batılı feminist teoloji geleneğinin temel kavram ve yaklaşımları Müslüman feminist geleneği içinde farklı epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlarla ele alınmaya çalışılmıştır.¹⁶

B. Feminist Hermenötik

Feminist hermenötik, kökenlerini hermenötik olarak adlandırılan, varoluşu ve bilgiyi anlamlandırma aracı olarak kullanan felsefi bir yöntemden almaktadır. Hermenötiğin temel problemi; tarihi, dini, edebi ve diğer metinlerin metin-yorumcu/metin-okuyucu ilişkisi içerisinde

¹⁵ J.D.H Amador, "Feminist Biblical Hermeneutics: A Failure of Theoretical Nerve", *Journal of the American Academy of Religion* 66/1 (1998), 45.

¹⁶Bu farklılaşma yaklaşımları Fatima Mernissi ve Leila Ahmed'in çalışmalarında görülmektedir. 1975 yılında yayınladığı *Beyond the Veil* adlı ilk çalışmasında, Mernissi kadınların statüsünde İslami çerçeveden bağımsız olarak iyileştirmeler yapılabileceğini öne sürmüştür. Ancak, 1987'de yayınlanan *Women and Islam* adlı çalışmasında bakış açısı değiştirerek, kadınlar ile ilgili yapılacak iyileştirmelerin İslami kaynakların yeniden yorumlanması yoluyla İslam'ın içinden gelmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Mernissi her iki eserinde de Kuran'ın otoritesine ilişkin görüşünü açıkça ifade etmemiştir.

yorumlanmasıdır. Doğası gereği her metin kendine has bir metinselliğe, yazarıyla olan ilişkiye ve içinde yer aldığı bir geleneğe sahiptir. Metin-yazar-gelenek arasındaki bu ilişkisellik, kaçınılmaz olarak, okuyucunun veya eleştirmenin metni yorumlamasında bir “yorum sorunu” ortaya çıkartmaktadır. Hermenötiğin de üzerinde durduğu temel mesele bu “yorum sorunu” meselesidir.¹⁷

Hermenötiğin felsefi kökenleri uzun bir geçmişe dayanmış olsa da ilk olarak Hristiyan teolojisi çalışmalarıyla birlikte ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışmalarda hermenötik, yorumcunun dini metni (örneğin kutsal kitapları) anlamaya çalışırken izlemesi gereken ilkeleri ve ölçütleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak, bu bağlamda ele alındığında, hermenötiğin, “*exegesis*” (tefsir) teriminden farklı bir niteliği bulunmaktadır. Kavram olarak “*exegesis*” tefsirin kendisiyle ve yorumun uygulanmasıyla ilişkilendirilirken, hermenötik kavramı “*yorum teorisi*” ile ilişkilendirilmektedir.¹⁸ Bu açıdan, hermenötik hem tefsir ilkelerinin kavranmasını hem de anlamının epistemolojisini kapsayan bir süreç olarak anlaşılabilir. Geçmişte “*anlam*” ın nasıl inşa edildiği ile günümüzde “*anlam*” ın inşası arasındaki ilişkinin incelenmesini de ele alan bu yorumlama süreci kutsal metin yorumlamalarına da farklı bakış açıları kazandırmaktadır. Kutsal metin hermenötiğinin önemli bir bileşeni olan ‘anlamın nasıl belirlendiği’ ve ‘anlamı etkileyen faktörler’, anlamın kaynağı ve nasıl üretildiği konusunda edebiyat teorileriyle kesişmektedir. Özellikle, okur-tepki teorisi kutsal metin hermenötiğinde önemli bir yaklaşım oluşturmaktadır. Bu yaklaşım temelinde, metni okuma/yorumlama okuyucunun bir metinden (kutsal metinler) anlam çıkarttığı bir süreç olarak görülmektedir. Anlamın belirlendiği bu süreci etkileyen faktörler arasında “(1) okuyucunun doğası (önceki bilgi birikimleri- şemalar- cinsiyet, deneyim ve okuyucunun kişiliği/karakteri/ahlâk anlayışı/gelişimi, içinde yaşadığı toplumu yöneten sosyokültürel normlar gibi); (2) yazarın niyeti ve metni oluşturma amacı; (3) metnin doğası (bağlam ve dil yapısı gibi)”¹⁹ yer almaktadır. Bu bağlamda, anlamın nasıl inşa edildiği ve yorumlandığı konusunda bir anlayışa sahip olmak, kutsal metinlerin hermenötiği açısından temel bir prensip olmaktadır.

¹⁷ Nasr Hâmid EBÛ ZEYD, “Hermenötik ve Metin Yorumu”, çev. Muhammed Coşkun, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 237-238.

¹⁸Richard E. Palmer, *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1969), 34-35.

¹⁹ Adis Duderija, “Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism”, *Indiana University Press* 31/2 (2015), 47.

İslam geleneği bağlamında ele alındığında, İslami hermenötik, İslam'a ait temel metinsel kaynakları (Kur'an ve Hadis) yorumlama ve anlama teorileri ile ilişki olmaktadır. Özellikle, yazar-metin-okuyucu dinamiği içerisinde bu metinsel kaynaklardan anlamın nasıl üretildiği ve yorumlandığı İslami hermenötik açısından önem taşımaktadır.²⁰ Bu bağlamda, İslami hermenötik içerisinde öne çıkan önemli hususlardan birisini İslam geleneğinin klasik ve modern dönemlerindeki "tefsir/yorum" yaklaşımları oluşturmaktadır. Dini metinlerin yorumu ve Kur'an tefsiri konusunda iki gelenek arasında birbirine zıt iki yaklaşım bulunmaktadır. Klasik İslam geleneğinde, dini metinlerin yorumlanmasına yönelik iki farklı tefsir yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler, "rivayet tefsiri" ve "dirayet tefsiri" olarak isimlendirilmektedir.²¹ Rivayet tefsiri, metni nüzûl (indirilme) döneminde yaşayan toplumun dilsel ve kültürel bağlamı içinde nasıl anladıklarına odaklanmakta ve metni, tarihsel ve dilbilimsel kanıtlarla destekleyerek nesnel bir şekilde anlamaya çalışmaktadır. Dirayet tefsiri ise, metni nesnel olmayan, öznel bakış açısının da yer aldığı bir şekilde yorumlamaktadır. Bu tefsir yaklaşımında yorumcu (müfessir), dilsel ve tarihsel gerçeklik bağlamından uzaklaşarak Kur'an'ı kendi bakış açısı ve düşüncelerine uygun bir şekilde yorumlamaya çalışmaktadır. Rivayet tefsiri benimseyenlere genellikle "ehl-i sünnet" veya "selef-i salih" gibi isimler verilmekte ve bu yaklaşım tefsir geleneği içinde güven duyulan bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bununla birlikte, dirayet tefsiri benimseyenlere (genellikle felsefeciler, mu'tezile, Şiiler ve tasavvufi akımlara mensup olanlar) şüphe ve endişeyle yaklaşmaktadır. Hatta, bazı dönemlerde bu yaklaşımı benimseyenlerin dinden çıktığının kabul edilip kitaplarının yakıldığına dair rivayetler bulunmaktadır.²² Klasik İslam geleneği içerisindeki bu yorum sorunu yaklaşımlarının teorik boyuttaki farklılıkları açık bir şekilde ifade edilmiş olsa da metafizik boyuttaki farklılıkları net bir biçimde ifade edilmemiştir. Metafizik boyutta yaşanan bu yorum sorununun temel problemlerinden biri, Kur'an metninin "nesnel" (metnin herkes tarafından kabul edilecek bilimsel bir yorumu) boyutuna ulaşmanın nasıl mümkün

²⁰ Adis Duderija "İslami hermenötik" olarak ifade ettiği İslami metinsel kaynakların yorumlanması kavramını, Batılı Post-Aydınlanma sürecinin yarattığı gelişmelerin kutsal metinlerin yorumlanmasında getirdiği teorik yaklaşımların Kur'an ve Sünnet yorumlamalarında oluşturduğu hermenötik yaklaşıma referans vermek amacıyla kullanır. Ancak, Duderija İslami hermenötüğün yalnızca batılı post-Aydınlanma sürecinin bir yansıması olarak ortaya çıkmadığını, klasik İslam geleneği içerisinde de yorum geleneğinin bulunduğunu ifade eder.

²¹ EBÜ ZEYD, "Hermenötik ve Metin Yorumu", 239.

²² EBÜ ZEYD, "Hermenötik ve Metin Yorumu", 239.

olacağı, bir diğeri ise sınırlı bir varlık olarak insanın mutlak ve ilahi bir hakikatin bilgisine nasıl ulaşacağıdır.

İslam geleneğindeki tefsir/yorum sorununa yönelik yaklaşımlardan her biri metin-yorumcu ilişkine farklı bakış açıları getirmektedir. İki ana akım etrafında şekillenen bu yaklaşımlardan birincisi; metin-yorumcu ilişkisini dilsel ve tarihsel gerçekliği temel alarak yorumcu-yorumcu dışarıda bırakan nesnel bir yaklaşım iken ikincisi yorumcu-metin arasındaki ilişkiyi göz ardı etmeyen, yorumcunun da etkisini ortaya koyan bir yaklaşım olmaktadır. Çağdaş İslam geleneğinde yapılan eleştirilere bakıldığında, yorum sorununun teorik boyutundan çok uygulama boyutunun ön planda olduğu görülmektedir. Buradaki temel problem, nesnel metin yorumlamasının teorik ve metodolojik çerçevesi içinde yorumcu-metin ilişkisi dışında okuyucu boyutunun da bulunmasıdır. Bu nedenle, metin yorumlamasında yorumcu-metin-okuyucu üçlüsünü bütünsel bir yapı olarak tekil bir bağlam içerisinde ele almaktan ziyade her birinin kendine ait bağlamlarını metnin inşasında ve yorumlanmasında ele almak gerekmektedir.²³

1. İslami-Müslüman Feminizm ve Feminist Hermenötik Yaklaşımları

İslam geleneğindeki kutsal metin yorumlamalarına ilişkin Müslüman feminist yaklaşımlar hem Batılı feminist teoloji geleneğinin hem de İslam teolojisi içindeki kutsal metin hermenötiği geleneğinin etkisiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu iki yaklaşımın, Müslüman feminist Kutsal metin okuması ve yorumlaması üzerindeki etkisi Müslüman feminist kadınların da Kutsal metin hermenötiğinin epistemolojik ve metodolojik bağlamlarına yönelik farklı pozisyonlar benimsemesine neden olmuştur.²⁴ Bu

²³ EBÛ ZEYD, "Hermenötik ve Metin Yorumu", 240.

²⁴ Bu farklı pozisyonlardan İslami feminist yaklaşımı benimsemiş akademisyenlerden biri olan Aysha Hidayatullah'ın kutsal metin hermenötiği İslami feminist çerçevede "yarı-metinsel" bir hermenötik yaklaşım olmaktadır. Buradaki yarı metinsellik, Hidayatullah'ın "feminist teoloji stratejileri" olarak adlandırdığı, yalnızca metin hermenötiğine bağlı kalmadan farklı kavram ve yaklaşımlarla kutsal metin yorumlaması yapmaktır. İslam, Hristiyan ve Yahudi geleneklerinin kutsal metinlerinin modern feminist okumalarında güçlü bir kutsal metin hermenötiği olduğunu vurgulayan Hidayatullah, bu üç geleneğin kutsal metin hermenötiğinin benzer feminist teolojik stratejilere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımlar: "(1) erkeklerin vahyin normatif alıcıları olduğu varsayımının eleştirisi; (2) Tanrı'nın erkek olarak temsil edilmesinin ve peygamberlerin ataerkil olarak görülmesinin eleştirisi; (3) ilahi ve nebevi metinlerin tarihsel bağlamsallığı; (4) vahyin dilinin yakından incelenmesi; (5) kutsal metinlerin kadınların yaşam deneyimleri ışığında yorumlanması ve (6) erken dönem din tarihindeki önemli kadın figürlerin

pozisyonların benimsenmesinde değinilmesi gereken ilk husus, İslam geleneğindeki feminist kutsal metin hermenötiğinin kavramsal olarak nasıl ifade edilmesi gerektiğidir. Burada iki farklı ifade kullanımı dikkat çekmektedir. Bunlar; “İslami feminist hermenötik” ve “Müslüman feminist hermenötik” olmaktadır. Bu nedenle kavramsal ifadede yaşanan bu farklılığı açıklamak İslam geleneğindeki kutsal metin yorumlamalarındaki feminist yaklaşımı da ele alabilmek açısından önem taşımaktadır. Kavramsal açıdan yaşanan farklılığa ilk kez 1998 yılında ele aldığı “*Women, Islamisms and the State Contemporary Feminisms in Egypt*”²⁵ eserinde yer veren Azza M. Karam, Mısır’daki çağdaş feminist yaklaşımların üç farklı ideolojik ve aktivist yönelimin varlığı ile karakterize edildiğini belirtmektedir. Bunlar; “İslami feminizm, Müslüman feminizm ve seküler feminizm” olmaktadır. Bu sınıflandırmalar kadın aktivistler tarafından kullanılan farklı stratejilere referans veren geniş bir siyasi ideoloji yelpazesini kapsamaktadır. Ancak, Karam bu sınıflandırmaların sabit olmadığını, aksine akışkanlık ve statükoya göre değişkenlik gösterdiğini belirtmektedir. Bu farklılıklar; siyasi ideolojileri, sosyo-ekonomik arka planları, kadınların ezilmesinin temel nedenlerine ilişkin yorumları ve bunu ele almak için önerilen yöntemleri kapsamaktadır. Bu ideolojik farklılıklarla birlikte, feminizme yönelik farklı yaklaşım ve perspektifler geliştirilmiş olsa da gruplar arasındaki ortak hedef ve zorlukları ele almak ve bunları tanımak gerekmektedir.²⁶ Karam’ın İslami feminizm kategorisi içerisinde ele aldığı İslami feministler, kadınlara yönelik oluşturulan toplumsal ve siyasal baskının farkında olan ve bu baskıyı İslami ilkelere başvurarak düzeltmeye çalışan aktivist kadınlar grubundan oluşmaktadır. Ancak, İslamcı kadınların birçoğu feminist kavramından uzak durmakta ve bu kavramı Batı kaynaklı yanlış bir terim olarak görüp eleştirmektedir. İslami feministlere göre kadınlar toplum içinde tabiatlarına aykırı, doğal olmayan ve adaletsiz koşullar içerisine yerleştirilmeleri nedeniyle baskıya maruz kalmaktadır. Bu durum, erkekler ile yaşadıkları eşitlik mücadelesinde kadınların onurlarının ve bütünlüklerinin bozulmasına neden olmaktadır.²⁷ İslami feministlere göre bu baskı, İslami öğretiler yerine Batılı değerlere öncelik veren bir ideolojinin dayatılmasına

hikayelerinin yeniden canlandırılmasıdır” (Duderija, “Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism”, 48).

²⁵Azza M. Karam, *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt* (London: Palgrave Macmillan, 1998).

²⁶Karam, *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*, 9.

²⁷Örneğin, kamusal faaliyetlere katılmaya ve işgücü piyasasında rekabet etmeye zorlanana kadınların erkeklerle potansiyel olarak uygun olmayan ve değersizleştirilen etkilere girmelerine yol açtığı düşünülmektedir.

dayanmaktadır. Bununla birlikte, Batı feminizminin toplumsal cinsiyet eşitliğinde tam bir eşitlik anlayışına yaptığı vurgunun kadınları ulaşılamaz bir statü kazanmak için çabalamaya ittiği ve bunun da kadınlara aşırı yük yükleyerek onların çoğu kez boşa çabalamalarıyla sonuçlanan bir sürece soktuğu düşünülmektedir. Böyle bir eşitlik anlayışı yerine İslami feministler, cinsiyetler arasındaki rekabet anlayışı yerine uyum sağlamaya yönelik adaletli bir toplumsal yapının oluşturulmasını ve bu uyumun toplumsal yapı tarafından tanınması ve saygı görmesini savunmaktadırlar. İslami ilkelere bağlılıktan yoksun bir toplumsal yapının kadınların deneyimlerini olumsuz etkilediğini düşünen İslami feministler, misyonlarını da toplumsal hayatın her alanında aktif katılım yoluyla daha çok İslamlaşmayı hedefleyen 'yapısal bir cihat' olarak görmektedirler. Bu amaç, kadınları sadece ev içi rollerle sınırlandırmayan, ev içi rollerin güçlendirilmesi ve yeniden tanımlanmasını amaçlayarak kadınlara bireysel değer, siyasi amaç ve güvenlik duygusu sağlamayı amaçlamaktadır.²⁸

Karam'ın Müslüman feminizm kategorisi içerisinde ele aldığı Müslüman feministler, toplumsal cinsiyet eşitliği söyleminin İslam ile uyumlu olduğunu savunmakta ve bunun için de Kuran ve Sünnet gibi İslami kutsal metinleri kullanmaktadırlar. Sosyo-politik, toplumsal ve kültürel gerçeklikleri İslami insan hakları yorumlarıyla uzlaştırmaya çalışan Müslüman feministlerin birçoğu feminist kimliğini benimserken, diğerleri her ne kadar hedefleri açık olsa dahi bu etiketi kabul etmemektedir. İslami meşruiyete dayanmayan feminist hareketlerin toplumsal olarak reddedilme riski taşıdığını savunan Müslüman feministler, İslami söylemi mevcut söylemlerden soyutlamanın toplumsal bölünmeleri ve ataerkil yapıları kuvvetlendirebileceğini düşünmektedirler. Böyle bir ayrımın, feminist söylemler arasında karşılıklı etkileşimi engelleyebileceğini ve İslamcı çevreler içinde diğer feminist yaklaşımlara yönelik dışlayıcılığı daha da pekiştirebileceğini savunmaktadırlar.²⁹ Karam'a göre, hem İslami hem de Müslüman feministler İslam toplumlarında bir çeşit içtihat düşüncesini desteklemekte ve her iki grup da kadınların hem İslam hukuku yorumlamalarına hem de ataerkil yapı içerisinde yalnızca erkeklere tahsis edilmiş sosyal ve siyasi rollere de katılım gösterebilecekleri konusunda

²⁸ Karam, *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*, 9-11.

²⁹ Örneğin, örtünme (tesettür) konusuna Müslüman feministler kişisel bir tercih olarak yaklaşırken, İslami feministler örtünmeyi dini zorunluluk ve bir inanç sembolü olarak görmektedir. Örtünme, İslami kimlik için gerekli bir unsur olarak görülmekte ve toplumsal cinsiyet ayrımında birleştirici bir rol oynayarak siyasi, sosyal ve kültürel ilerleme için bir araç olarak görülmektedir.

hemfikir olmaktadır. Her iki grup da benzer analitik ve eleştirel yaklaşımlar kullanarak, mevcut ataerkil dini yapılara ve bunların toplumsal cinsiyete ilişkin yorum ve çıkarımlarına meydan okumaktadır. Ancak, Müslüman feministlerin İslam'ın temel referans kaynaklarına (Kur'an ve Sünnet) yönelik bağlamsallaştırma ve yeniden yorumlama temelinde oluşturdukları hermenötik yaklaşım, onları İslami feministlerden ayırmaktadır. Özellikle bağlamsallaştırma temelli yeniden yorumlama yaklaşımı, yerleşik, hiyerarşik ve erkek egemen dini güç dinamiklerinin bulunduğu bir sosyo-politik ortamda bunlara karşı güçlü bir meydan okuma gerektirmektedir. İslami söylemi, insan hakları ve kültürel haklara uyumlu bir şekilde daha geniş bağlamda ele almaya çalışan Müslüman feministler, çoğu kez seküler feminist grupların karşılaştığı "kültürel özgünlük" etiketi ile nitelendirilmektedirler. Bu durum Müslüman feministlerin, kültürel otantikliği önceleyen İslami grupların egemen olduğu sosyo-politik ortamda söylemlerini etkin bir biçimde devam ettirmelerine engel olmaktadır.³⁰

İslami feminizm ve Müslüman feminizm arasındaki yaklaşımsal farklılık ile temellenen "İslami feminist hermenötik" ile "Müslüman feminist hermenötik" arasındaki anlamsal farklılık, özellikle İslam geleneği bağlamında kutsal metinlerin feminist yorumu alanındaki odak noktaları ve kapsamlarında yatmaktadır. Bu açıdan, İslami feminist hermenötik ve Müslüman feminist hermenötik kavramlarının odak noktası ve kapsam alanı şu şekilde ifade edilebilir:

a. İslami Feminist Hermenötik:

- **İslami:** Bu terim, Kur'an, Hadis (Hz. Muhammed'in sözleri ve eylemleri) ve daha geniş kapsamda İslami fıkıh dahil olmak üzere İslami gelenekle olan bağlantıyı vurgular. İslami feminist hermenötik, bu kutsal metinleri İslami bir çerçevede yeniden yorumlamayı amaçlar.
- **Feminist:** "Feminist" terimi, bu yaklaşımda toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarının merkezi rolünü vurgular. İslami feminist hermenötik, genellikle geleneksel İslam teoloji geleneği içinde kadınları marjinalleştiren veya baskı altında tutan geleneksel yorumlara meydan okumayı ve bunları dönüştürmeyi amaçlar.
- **Hermenötik:** Hermenötik, özellikle dini metinleri yorumlama bilimi anlamına gelir. İslami feminist hermenötik, toplumsal

³⁰ Karam, *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*, 11-13.

cinsiyet eşitliğini ve adaleti teşvik etmek için dini metinlerin tarihsel bağlamı ve dilsel yönleri göz önünde bulundurularak feminist bir mercekten yeniden yorumlanmasını içerir.

b. Müslüman Feminist Hermenötik:

- **Müslüman:** Bu terim öncelikle Müslüman olma kimliği ile özdeşleşir ve İslam geleneği içinde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik daha geniş bir yaklaşımın altını çizer. İslami metinlerle sınırlandırılmış olmayıp daha geniş perspektifle kültürel ve sosyal bağlamları da kapsamaktadır.
- **Feminist:** İslami feminist hermenötikte kullanılan ifade biçimine benzer şekilde, Müslüman feminist hermenötikte "feminist", toplumsal cinsiyet eşitliğine bağlılığı, ataerkil yorumlara meydan okumayı, kadın haklarını ve güçlendirilmesini savunmayı ifade eder.
- **Hermenötik:** İslami feminist hermenötik gibi, Müslüman feminist hermenötik de dini metinlerin ve kültürel uygulamaların toplumsal cinsiyet meselelerine odaklanılarak yorumlanmasını içerir. Bununla birlikte, geleneksel İslami metinlerle sınırlı olmayabilir ve daha geniş bir bağlam yelpazesini kapsayabilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere İslami Feminist Hermenötik ile Müslüman Feminist Hermenötik yaklaşımları benzer yorumlama biçimine referans vermektedir. Ancak bağlamsal açıdan bakıldığında, İslami Feminist Hermenötik İslami gelenek içinde kutsal metinlerin yeniden yorumlanması olarak daha çok teolojik çerçeveye sınırlandırılmışken; Müslüman Feminist Hermenötik kutsal metinlerle sınırlandırılmış olmayıp kültürel ve sosyal bağlamları da kapsamaktadır. Her iki yaklaşım da temelde benzer feminist hermenötik yaklaşımını benimsemekle birlikte İslam geleneği içinde toplumsal cinsiyet eşitliği arayışında önemli hareketleri temsil etmektedirler. Bu yaklaşımlar, kutsal metinlerin ataerkil ve baskıcı yorumlamalarına meydan okumak ve kadın haklarını savunmak gibi ortak amaçlar taşımakla birlikte, bağlamsal veya metodolojik açılardan birbirinden farklı özellikler gösterebilmektedir.

İslami feminist hermenötik, İslam geleneğinin kutsal metinlerinin feminist bakış açısıyla yeniden yorumlanması, Kur'an tefsiri, Hadis çalışmaları ve İslam Hukuku (Fıkıh) gibi alanları kapsamaktadır. Bu gelenek

içerisinde yer alan akademisyen ve aktivistler³¹, İslami geleneğe bağlı kalarak kutsal metinlere feminist bakış açısıyla yeni ve alternatif yorumlamalar kazandırmaya çalışmaktadırlar. Buradaki temel amaç, kadın haklarının iyileştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için, İslam geleneği içinde, kutsal metin yorumlamasında reformist bir yaklaşım geliştirmektir.

Müslüman feminist hermenötik, yalnızca İslami geleneğin kutsal metinlerini değil, Müslüman topluluklar içerisindeki kültürel ve sosyal faaliyetleri de kapsayan daha geniş kapsamlı bir yorumlama alanına sahiptir. Bu yaklaşımı, İslam geleneği içindeki toplumsal cinsiyet eşitliği arayışının metinsel yorumlama boyutuyla sınırlı kalmayıp, bunun ötesine geçmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Müslüman topluluklardaki toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın haklarına yönelik sorunlara çözüm üretmede hem kültürel ve toplumsal faaliyetlerden yararlanmak hem de bunları yaparken Müslüman kimliği altında kadın hakları için mücadele vermek Müslüman feminist hermenötiğin kapsamlı yorum yaklaşımını oluşturmaktadır.

Kavramsal açıdan İslami feminist hermenötik ile Müslüman feminist hermenötik arasında yapılan bu ayrım kavramların uygulanma alanlarında bu alanlarda çalışan akademisyen ve aktivistlerin bireysel veya kolektif tercihlerine bağlı olarak değişmektedir. Uygulanma alanında bu iki kavram çoğunlukla birbiri içine geçmekte ve benzer amaçlar için kullanılmaktadır. Bu nedenle iki kavramın akademik çalışmalar ve uygulama alanları içinde keskin bir ayrımı yapılmamaktadır. Ziba Mir-Hosseini'nin belirtmiş olduğu gibi "*İslam geleneği içerisinde yükselen feminist sesleri düzgün bir kategoriye sokmak ve İslami feministlerin konumlarının ve yaklaşımlarının çeşitliliğini kapsayıcı bir tanım oluşturmaya çalışmak çok zor ve belki de beyhude bir çaba*"³² olmaktadır. Ancak, net bir kavramsal tanımlamanın zorluğuyla birlikte İslam geleneğindeki 'feminist hermenötik' yaklaşımının homojen olmadığını ve Müslüman feminist yorumcuların kutsal metinlere ve özellikle

³¹ Bkz. Amina Wadud, "Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective" (Oxford University Press, USA, 1999); Leila Ahmed, "Gender, Women and Islam: Historical Roots of a Modern Debate" (New Haven, CT: Yale University, 1992); Asma Barlas, "Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an, Austin, Texas" (University of Texas Press, 2002); Kecia Ali, "Sexual Ethics and Islam. Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudence." (Oxford: Oneworld Publications, 2006); Shadaab Rahemtulla, *Qur'an of the Oppressed: Liberation Theology and Gender Justice in Islam* (Oxford University Press, 2017); Fatima Mernissi, *The Veil And The Male Elite*, çev. Mary Jo Lakeland (New York: Addison-Wesley, 1991); Aysa A. Hidayatullah, "Feminist Edges of the Qur'an" (New York: Oxford University Press, 2014).

³² Ziba Mir-Hosseini, "Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism", *Critical Inquiry* 32/4 (2006), 640.

bunların yorumsal tarihine yaklaşımlarında farklı eğilimler sergileyebileceği kabul edilmektedir.

C. İslami Feminist Kutsal Metin Okumaları

İslami feminist kutsal metin hermenötiğinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik temellerini şu yaklaşımlar³³ oluşturmaktadır:

“(1) Kur'an'ın İlahi Ontolojinin Doğası İçinde Yorumlanması (Kur'an'ın anti-patriarkal epistemolojisi)

(2) Yorumcu merkezli bir hermenötik;

(3) Metinsel kaynaklara yönelik kapsamlı bir bağlamsallaştırma yaklaşımı;

(4) Metinsel kaynaklara tematik-holistik bir yaklaşım ve diyalojik Kur'an söyleminin doğası”³⁴

1. Kur'an'ın İlahi Ontolojinin Doğası İçinde Yorumlanması (Kur'an'ın anti-patriarkal epistemolojisi)

İlahi ontolojinin doğasını oluşturan Tanrısal Ontoloji ve Tanrısal Söylem'in bütüncül yapısı göz önüne alındığında, İlahi kelamın ifadesi olan Tanrısal metnin de Tanrı ile bağlantı kurarak okunması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu nedenle, Tanrı'nın Bilinmesi Kur'an hermenötiğinin içsel bir parçasına haline gelmektedir. Özgürlükçü bir Kur'an okuması için İlahi ontolojinin önemini vurgulayan Asma Barlas, Tanrı'nın kendini ifşasının üç yönünü ele almaktadır. Bunlar; İlahî Birlik (Tevhîd), Adalet ve Kıyaslanamazlık (Karşılaştırılmazlık)'tır.³⁵ İlahî Birlik (Tevhîd) ilkesi hem Yaratıcı'yı bilme hem de O'nun kelamını anlamlandırma açısından en önemli prensiplerden birisi olmaktadır. Barlas'a göre, Tevhîd ilkesi en temel ifadeyle Allah'ın birliğini ve bölünmezliğini ifade etmektedir. Bu birlik ve bölünmezlik aynı zamanda Yaratıcı'nın egemenliğinin de bölünmezliğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, geleneksel ataerkil yapıyı destekleyen ve Yaratıcı'nın egemenliğinin bir yansıması olarak kabul edilen veya onunla çatışan hiçbir erkek (veya ayrıcalıklı grup) egemenliği teorisi Tevhîd ilkesinin temel prensibine uymaktadır. Barlas'a göre hiçbir gücün veya grubun Allah'ın mutlak birlik ve mutlak egemenliğine ortak olamayacağı

³³ Duderija, bu yaklaşımları yedi yaklaşım olarak sınıflandırmıştır. Ancak, makalenin kapsamı dahilinde dört yaklaşımı ele alınmıştır. Ele alınmayan diğer yaklaşımlar: *Selefi temelli olmayan bir dünya görüşü; Etik-dini değerler ve amaç temelli bir yorum (teleolojik hermenötik); Hadise bağlı olmayan Sünnet hermenötiği*” dir.

³⁴ Duderija, “Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism”, 48.

³⁵ Barlas, “Believing Women in Islam”, 13.

ilkesi Tevhîd kavramının aksiyomatik anlamını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, yaratılanlar arasında erkeğin kadın ve çocuklar üzerindeki egemenliğine vurgu yapan ve erkeğe Allah ile kadın arasındaki aracılık rolünü atfeden eril merkezli yaklaşımlar İslam'ın en önemli ilkesi olan Tevhîd prensibiyle çatışmaktadır ve teolojik açıdan reddedilmesi gerekmektedir.

Tanrı'nın kendini ifşasının ikinci temel ilkesi olan "adalet" doktrini, mutlak güç ve otoritesine karşı Tanrı'nın hiçbir zaman "kimseye zulmetmemesi"³⁶ olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, Yaratıcı'nın Adaleti, bireyleri ahlaki failer olarak görerek, kendi aralarında adaleti sağlamak adına insanları çevreleyen bir adalet sistemi oluşturmaktadır. Ancak, Allah'ın hiç kimseye zulmetmediği kabul edilirse, Allah'ın Kelamında da cinsler arasında bir adaletsizliğin veya erkek üstünlüğü karşısında bir kadın düşmanlığı öğretisinin yer aldığı düşünülemez. Barlas'a göre insanlar, insan haklarının doğru tanımı konusunda olduğu gibi, zulmün ne olduğu konusunda da anlaşmazlığa düşmektedirler ancak bir insan grubunun eksik insanlığını savunan veya fiziksel ve ahlaki istismar ve aşağılamalarını haklı gösteren teorilerin, zulmün anlamı ve kapsamı konusunda İlahi Kelama hangi ölçüde bağlı kaldıklarını belirlemek de zordur. Bu bağlamda, kadın düşmanlığını besleyen ataerkil teorilerin, Kur'an'ın insan doğasına içkin olduğunu söylediği ilkeler olan insan failliği ve saygınlığını göz ardı ederek kadın haklarını ihlal ettiği söylenebilmektedir. Bu nedenle, ataerkil düzenlemeler, İlahi Adalet'i bozan birer zulüm durumları olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, hermenötik bir ilke olarak Kur'an öğretilerinin eşitsizliğe ve ataerkil düzenlemelere meydan okuduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Baskı, eşitsizlik ve ataerkil düzenlemeler temelinde

³⁶Zalim kelimesi genellikle "haksızlık işleyen" veya "kötülük eden" şeklinde çevrilmekte olup, ilgili kök olan *Zulm* kelimesi ise "haksızlık", "kötülük", "adaletsizlik" ve "tahakküm" gibi çeşitli şekillerde tercüme edilmektedir. "*ZLM*" kökü, Kur'an'da son derece önemli bir role sahip olup birçok ayet içerisinde yer almaktadır, hatta bu kök Kur'an'ın en önemli olumsuz değer içeren kelimelerinden birisi olarak görülmektedir. Bu kök, Kur'an içinde yer aldığı her ayette birçok farklı bağlamda ortaya çıkmaktadır. Anlam açısından birçok lügatçi, "*ZLM*" kökünün temel anlamının "yanlış yere koymak" olduğunu ifade etmektedir. Ahlak bilimi açısından ilk ve en önemli anlamı ise "belirli bir sınırı aşmak ve başkasının hakkını ihlal etmek" olarak ifade edilmektedir. Kısacası, Zulm, bir kişinin kendi sınırlarını aşması ve yapma hakkına sahip olmadığı bir şeyi yaparak adaletsizlikte bulunması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Kur'an'da, Allah'ın ister kadın olsun ister erkek olsun "*bir hurma çekirdeği kadar*" bile hiç kimseye haksızlık etmediğini vurgulayan ifadeler (Nisa, 124), dikkat çekici bir noktadır. Allah, yarattığı kullarına asla haksızlık etmeyeceğini farklı ayetlerde (Kâf, 29; el-Mü'min, 17; el-Bakara, 281; el-Enfal, 50-51; Hûd, 117) ifade etmektedir (Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 221-223).

yapılan bir yorumlama adalet öğretisiyle çakışmaktadır. Bu kapsamda, Zulm kavramının İlahi Adalet doktrini içerisindeki yerine daha geniş kapsamlı bakılarak Kur'an'ın cinsiyet eşitliği hakkındaki öğretileri yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.³⁷

Tanrı'nın kendini ifşasının son ilkesi olan "Kıyaslanamazlık (Karşılaştırılmazlık)", Tanrı'nın yaratılan hiçbir varlık ile aynı düzlemde kıyaslanabilecek/karşılaştırılabilecek bir ontolojiye sahip olmadığına vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte, Tanrı'nın bir kültür içindeki tanımı, dini boyutların ötesine geçerek sosyal, siyasi, ailevi kurumları ve ilişkileri şekillendiren önemli etkilere sahip olmaktadır. Bu kültürel tanımlama sadece ataerkil yapıları etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda dinin özgürleştirici teolojisini ve kutsal metnin hermenötik çerçevesini de etkilemektedir. 'Gerçekliğin bilgisi olarak kutsal bilgi' kavrayışı yalnızca Tanrı algularını şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda bireysel, ahlaki, sosyal ve cinsel öz-değer ve ilişkileri de etkileme gücüne sahiptir. Durkheim'a göre mitlerin, hikayelerin, dogmaların ve inançların işlevi, 'kutsal şeylerin doğasını, onlara atfedilen erdemleri ve güçleri ya da onların birbirleriyle ve dünyevi şeylerle olan ilişkilerini' ifade eden bir temsiller sistemi üretmektir.³⁸ Bu temsiller sistemini Victoria Lee Erickson ise şu şekilde ifade etmektedir:

*"Gündelik hayatta insanlar gerçek ve ideal şeyler hakkında düşünürler ve din (bir dizi inanç ve ayin) aracılığıyla şeyleri (gerçek ve ideal) kutsal ve profan olarak kategorize ederler ... O halde din, gerçekliği bilmenin ve gerçeklik hakkında düşünmenin bir yoludur."*³⁹

Kutsal bilginin Tanrı'yı erkek olarak antropomorfize etmek için kullanılması, gücün 'Baba' veya 'Hükümdar' olarak Tanrı'nın antropomorfik imgeleriyle ilişkilendirilerek erkek ayrıcalığının pekişmesine neden olmaktadır. Bu açıdan feminist eleştiri, Tanrı için kullanılan eril sembolizmin, insan doğasında ilahi cisimleşme fikrinin ve insanın Tanrı ile ilişkisinin cinsiyet ayrımına katkıda bulunduğunu ve bunu pekiştirdiğini savunmaktadır.⁴⁰ Buna paralel olarak, Kur'an'da da Allah'ın Baba/erkek olarak cinsiyetleştirilmesi/benzetilmesi reddedilmekte ve Allah'ın varlığının

³⁷ Barlas, "Believing Women in Islam", 14.

³⁸ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (Ankara: Eskiye Yayınları, 2011), 57.

³⁹ Kathleen McPhillips, "Re-Casting the Sacred: Feminist Challenges to the Masculinization of the Sacred in Social Theory", *Australian Religion Studies* 15/1 (2002), 76.

⁴⁰ Mary Daly, *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism* (Boston: Beacon Press, 1990), xlv.

birliğine ve kıyaslanamazlığına sürekli vurgu yapılmaktadır. Bu ayetlere örnek olarak:

- “Sizin tanrınız Tek Tanrıdır; ne var ki, ahirete inanmayanların kalpleri bu [gerçeği], boş bir kibir yüzünden, kabule yanaşmıyor”.⁴¹
- “Allah, Meryem’in oğlu Mesih’tir!” diyenler hakikati inkar ederler. De ki: “Eğer Meryem oğlu İsa’yı ve o’nun annesini ve yeryüzündeki herkesi –onların tümünü– helak etmek isteseydi kim Allah’a mani olabilirdi? Zira, göklerin ve yerin ve onlar arasında bulunan her şeyin hükümranlığı Allah’a aittir; O dilediğini yaratır: ve Allah dilediğini yapmaya kâdirdir!”.⁴²
- EY İncil’in izleyicileri! Dininiz’in temeli olan hakikat’in sınırlarını aşmayın ve Allah hakkında yalnız hakikati söyleyin! Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah’ın Elçisi –O’nun Meryem’e ulaştırdığı vaadi-[nin tahakkuku]– ve O’nun yarattığı bir can idi. O halde Allah’a ve peygamberlerine inanın ve “[Tanrı bir] üçlüdür!” demeyin. Kendi iyiliğiniz için [bu iddiadan] vazgeçin. Allah, Tek İlah’tır; çocuk sahibi olmaktan münezzehdir: göklerde ve yerde olan her şey O’na aittir ve hiç kimse Allah kadar güvene layık değildir”.⁴³

Ayetlerde de vurgulanan Kıyaslanamazlık ilkesi, Yüce Yaratıcı’nın yarattığı hiçbir varlık ile benzerlik taşımadığını ve herhangi bir şekilde Yaratıcı’ya erkek cinsiyetiyle bir benzetmenin yapılamayacağını ifade etmektedir. Bu nedenle, İlahi ontolojinin doğası herhangi bir cinsiyet taraflılığı yansımalarına izin vermemektedir. Bu durum hem İslam’ın ataerkilleştirilmiş bir Tanrı’yı reddetmesinin özgürleştirici potansiyelini geri kazanmak için hem de Kur’an’ın ataerkillik karşıtı epistemolojisini okuyabilmek için hermenötik bir alan oluşturmanın gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır. İlahi Ontolojinin bu üç yönü hem Yaratıcının hem de İlahi metnin doğasına yönelik zengin içgörüler sunmaktadır. Bu kavrayışlar Kur’an epistemolojisinin Allah’ın Varlığının özüne içkin özgürleştirici niteliğinin altını çizmektedir. Bu özgürleştirici potansiyel sadece Kur’an’ın insanın yaratılışı, ontolojisi ve ilişkileri hakkındaki öğretilerinden değil, aynı zamanda İlahi Ontolojinin doğasından da kaynaklanmaktadır.⁴⁴

Kur’an, teolojik ilkelerin yanı sıra, yorumlanma için belirli metodolojik

⁴¹ Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir, çev. Muhammed Esed, Türkçeye çev. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), en-Nahl 16/22.

⁴² el-Mâide 5/17.

⁴³ en-Nisâ 4/121.

⁴⁴ Barlas, “Believing Women in Islam”, 16.

kriterler de sunmaktadır. Yorumlama sürecinde en doğru anlayışa ulaşmak için temel ilkeler olarak “anlama” da “metinsel bütünlüğün”, “yorumlama” da ise “analitik akıl yürütmenin” önemini vurgulamaktadır. Kur'an'ın onu metinsel bir bütünlük olarak okumaya yaptığı vurgu Hicr Suresi'nin 85-93. ayetlerinde (Yüce Yaratıcı'nın Peygamber'e hitabıyla) şu şekilde yer almaktadır:

“İmdi, [unutma ki,] Biz gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında var olan her şeyi, onları [içsel] bir gerçekliğe bağlı kılmadan yaratmadık; [Bu gerçeğin bütünüyle apaçık ortaya çıkacağı] Saat mutlaka gelecektir. Bunun içindir ki, [insanların kusurlarını] güzel, katıksız bir olgunlukla karşıla (85) çünkü, senin Rabbindir, her şeyin özünü bilen ve her şeyin gerçek ve mutlak Yaratıcısı! (86) VE GERÇEK ŞU Kİ, Biz sana sık sık tekrarlanan [ayetlerden oluşan] yedili [bir sure] bahsettik ve [böylece senin önüne] yüce Kur'an'ı [açıp serdik] (87) [O halde, hakkı inkâr eden] birtakım kimselere verdiğimiz dünyevî zenginliklerden yana gözünü çevirme. Ve [seni umursamıyorlar diye] onlar için üzülme; fakat müminlere kol kanat ger (88), ve de ki: “Haberiniz olsun, ben [Allah'ın vaad ettiği] açık sözlü uyarıcıyım!” (89) [Bir ilahî kelâm bağısladık sana], tıpkı onu [sonradan] bölüp parçalayanlara indirdiğimiz gibi (90), işte onlar, [şimdi] Kur'an'ı da tutarsız, insicamsız bir anlam [demeti] olarak göstermek istiyorlar! (91) Rabbine andolsun ki, onların hepsini [Hesap Günü'nde] sorgulayacağız (92) (hem de) bütün yapıp-ettiklerini hesaba katarak! (93)”⁴⁵

Kur'an'ın bağlamından koparılarak, seçilerek ve parçalara ayırarak okumaya karşı uyarısı, Mâide Sûresi'nde Allah'ın yaptıkları antlaşmayı bozan İsrailoğulları'na yönelik eleştirisinde de ortaya çıkmaktadır:

“Daha sonra, kesin taahhütlerinden caydıkları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık; [öyle ki, şimdi] onlar, [vahyedilmiş] sözleri, asıl bağlamlarından kopararak çarpıtıyorlar, ve onlar, akıllarından çıkarmamaları emredilen şeylerin çoğunu unutmuşlar; birkaçı dışında onların hepsinden daima ihanet göreceksin. Ama onları bağışla ve (yaptıklarına) katlan: şüphe yok ki Allah iyilik yapanları sever”.⁴⁶

Ve yine aynı vurgu Nisâ Sûresi'nde; “Yahudi itikadına mensup olanların bir kısmı, [vahyedilmiş] sözlerin anlamını çarpıtırlar; sözleri asıl bağlamından kopararak, [şimdi yaptıkları gibi] “İşittik ama karşı çıkıyoruz!” ve “Dinleyin ama kulak asmayın!” ve “Asıl sen biz [im sözümüz]e kulak ver [ey Muhammed]!” derler; böylece dilleriyle oyun oynarlar ve [sahih] itikadın yanlış

⁴⁵ el-Hicr 15/85-93.

⁴⁶ el-Mâide 5/13.

olduğunu îma etmeye çalışırlar"⁴⁷ şeklinde yapılmıştır. Kur'an vahyin sürekliliğini vurgularken aynı zamanda içsel olarak kendi içinde tutarlı olduğunu Zümer ve Furkân Sûreleri'nde şu şekilde bildirmektedir:

"Allah, bütün öğretilerin en güzelini, kendi içinde tutarlı, [gerçeğin] her türlü ifadesini çeşitli biçimlerde tekrarlayan bir İlahî kelâm şeklinde indirir; [bir İlahî kelâm ki] Rablerinden korkanların on dan tûyleri ürperir: [fakat] sonunda Allah'ı [n rahmetini] hatırlayınca kalpleri ve tenleri yumuşar, sakinleşir. İşte Allah'ın rehberliği böyledir: [Doğru ya yönelmek] isteyen bu şekilde doğru yola eriştirir; Allah'ın saptırdığı [kişi] ise, hiçbir yol gösterici bulamaz"⁴⁸

"İmdi, hakkı inkara şartlanmış olan kimseler: "Kur'an ona bir bütün olarak bir kerede indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa, Biz onu [sana] böyle tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde belli bir düzen içinde ağır ağır vahyedyoruz ki onunla senin kalbini pekiştirelim..."⁴⁹

Bunlara ek olarak, yorumlamada en iyi yorumun ne olabileceği konusunda her zaman bir fikir birliği olmasa bile, Kur'an'ın bağlamdan kopuk ve seçici okumaları açıkça kınadığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Kur'an, ayetleri bağlamından koparan ve seçici yorumlara girişen okumaları eleştirmektedir. Kur'an'ın bütüncül metin içi okumaya yaptığı vurgu, "Bu yüzden bilgide derinleşenler şöyle derler: "Biz ona inanırız: [ilahî kelâmın] tümü Rabbimizdendir; derin kavrayış sahipleri dışında kimse bundan ders almasa da..."⁵⁰ şeklindeki övgüsünden de anlaşılmaktadır.

2. Yorumcu Merkezli Bir Hermenötik

İslami feminist düşüncede yorumcu merkezli hermenötik, dini metinlerin anlamının yalnızca metnin kendisinden veya yazarın niyetinden üretilmediğini, okuyucunun/yorumcunun kendi önyargıları ve içinde bulunduğu sosyokültürel bağlam tarafından da metnin anlamının önemli ölçüde şekillendirildiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, yorumcuların anlam yaratmadaki rolünü kabul etmekte ve geleneksel İslami tefsirdeki ataerkil önyargıların etkisini vurgulamaktadır. Çünkü, tarihsel olarak, yorumcuların çoğu, bakış açıları içinde yaşadıkları ataerkil toplumlar tarafından şekillendirilen erkekler olmaktadır. Bu hermenötik yaklaşım, Kur'an ve Sünnet 'in ataerkil yorumlarını anlamak ve bunlara meydan okumak için bir

⁴⁷ en-Nisâ 4/46.

⁴⁸ ez-Zümer 39/23.

⁴⁹ el-Furkân 25/32. Yani, her türlü iç tutarsızlıklardan, tezatlardan uzak (bkz. 4/82). Ayrıca, Kur'an'ın "kendi içinde tutarlı" olduğundan söz edilen (bkz. 39/23) ayetler.

⁵⁰ Âl-i İmrân 3/7.

yol sağladığından İslami feminist teoloji için önem taşımaktadır.

Kutsal metin hermenötiğinde yorumcunun/okuyucunun “anlamın üretilmesindeki” etkisine vurgu yapan Amine Wedûd-Muhsin, “öncü metin” olarak nitelendirdiği hermenötik modelinde Kur’ân içinde ele alınan birçok meseleyi “tarihsellik” bağlamında ele almaktadır.⁵¹ Burada tarihsellik olarak ifade edilen durum; Kur’an’da yer alan bazı meselelerin Kur’an’ın indirildiği zamanın sosyal ve toplumsal yapısıyla sınırlandırılarak sunulmaya çalışılmasıdır. Hâlbuki Kur’an’da bahsi geçen meselelerden birçoğu yalnızca o dönemin Arap toplumunda uygulanabilecek konular içermektedir. Wedûd’a göre kadın meselesi de aslında bu meseleler arasında yer almaktadır. Bu açıdan, başta kadın meselesi olmak üzere Kur’an’ın bu tarz bir tarihsel bakış açısıyla ele alınması indirgemeci bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Bu yaklaşım bazı toplumsal meselelerin Kur’an’ın indirildiği döneme ait Arap toplumu dinamikleri özelinde sınırlandırarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Burada önemli olan asıl nokta, meselelerin Kur’an’ın ‘evrenselliği’ temelinde ele alınarak, bu meseleler hakkında ‘genel ilkeler’ ortaya koymaktır. Wedûd’a göre modern dönemde yaşayan kadınların toplumsal hayata katılımları ve modern hayatı yaşayabilmeleri için Kur’an’ın tarihselliği meselesinin göz önüne alınarak yeniden okunmasının yapılması gerekmektedir.⁵²

Hermenötik yaklaşım temelinde yapılan bu ‘okuma’ nın temel amacı Kur’an’da yer alan kelimelerin ve kavramların metin içindeki bağlamlarını yeniden değerlendirmek ve kavramların yorumlamalarına farklı bakış açıları getirebilmektir.⁵³ Wedûd ve Kur’an’ın yeniden yorumlanmasını savunan

⁵¹ Amine Wedûd-Muhsin, *Kur’an ve Kadın* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 7.

⁵² Wedûd Kur’an tefsirlerinde yapılan yorumlamaların hiçbir zaman tamamıyla nesnel olamayacağını belirtmektedir. Yapılan tefsirlerde her daim müfessirin kendi öznel yargıları ve seçimleri de yer almaktadır. Bu açıdan Kur’an üzerine yapılan her tefsir okuması aslında okumayı yapan kişinin ‘öncül metni (prior text)’ ni yansıtmaktadır. Okuyucunun içinde yetiştiği coğrafya ve kültürel yapı bu öncül metni oluşturan unsurlardır. Tefsirlerdeki yorum farklılıklarının kaynağını da bu durum oluşturmaktadır. Bu nedenle metin ile yorum arasında bir ayrımın yapılması gerekmektedir (Wedûd-Muhsin, *Kur’an ve Kadın*, 19).

⁵³ Hidayatullah feminist Kur’an okumalarında kullanılan üç yorumsamacı yaklaşımdan bahsetmektedir. Bunlar; (1) tarihsel bağlamsallaştırma (*historical contextualization*), (2) metin-içi okuma (*intratextual reading*) ve (3) tevhit paradigması (tawhidic paradigm) ‘dır (Hidayatullah, “Feminist Edges of the Qur’an”, 16). Birinci yorumsamacı yaklaşım olan tarihsel bağlamsallaştırma yöntemi, Kur’an’da yer alan normatif ve deskriptif ayetlerin ve bununla birlikte evrensel ve tarihsel olan ayetlerin birbirinden ayrılması temelindedir. Bu yaklaşım, ayetlerin ortaya çıkış sebeplerinin araştırılması kapsamında hangi ayetin evrensel hangi ayetin o dönemdeki Arap toplumuna yönelik tarihsel olarak kabul edilebilecek nitelik taşıdığını açıklamak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte klasik

İslami feminist düşünürler bu yorumlama sürecinde 'ıctihat' düşüncesinden yararlanarak Kur'an'ın toplumsal cinsiyet eşitlikçi temellerine dair yeni yorumlamalar ortaya çıkartmışlardır.⁵⁴ İslam'ın özünü oluşturan temel dini kaynakların kadınlar tarafından yeniden yorumlanmasında bir 'feminist hermenötik' yaklaşımının kullanıldığını vurgulayan Shaikh'a göre bu temelde yapılan yorumlamalar; ataerkil toplumsal düzenlemelerin tefsirler üzerinde yarattığı patriarkal etkileri ve tefsirler içinde arka planda yer alan 'kadın' söylemini yeniden ortaya çıkartacak bir metin-içi 'yapısöküm' yaklaşımı oluşturacaktır.⁵⁵ Bu yeni hermenötik tefsir metodu, Kur'an tefsirlerindeki yorumlayıcı gelenekleri 'hakikat' olarak kabul etmeyerek onları eleştirel/şüpheli bir tutumla değerlendirmektedir.⁵⁶ Kur'an'daki eşitlik ve adalet prensibinin vurgulanarak kadın-erkek meselesinin bu bağlamda ele alınması, İslami feministlerin Kur'an tefsirlerinde kullandıkları hermenötik yöntemin kaynağını oluşturmaktadır. Bu yöntem temelinde Kur'an ayetleri iki farklı kategori içinde ele alınmaktadır ve bu kategoriler kapsamında yeniden yorumlanmaktadır. Ayetlere yönelik oluşturulan ilk kategori 'evrensel ayetler' kategorisidir. Kur'an'da tüm insanları kapsayıcı, evrensel nitelik taşıyan bu ayetler aynı zamanda zaman ve mekândan bağımsız olma niteliği taşımaktadır. Bunlara örnek olarak; "adalet (al-'adl), eşitlik (al-quist), insanlık onuruna saygı (karamna baniadam), akıl ve zekâ (al-hikma ve ouli al-

Kur'an tefsirlerinde yer alan toplumsal cinsiyet ve biyolojik öze yönelik ön kabuller de bu yöntem dahilinde açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci yorumsamacı yöntem olan metin-içi okuma da Kur'an'ın içinde yer alan kavramların tekil ayetler temelinde değil de Kur'an'ın bütünlüğü esas alınarak yorumlanması amacı taşımaktadır. Kavram ve terimlerin yorumlanmasında kullanılan bu holistik yaklaşım ayetlerin de Kur'an'ın geneli içinde ele alındığında daha kapsamlı bir biçimde anlaşılabilirliği düşüncesinde olmuştur. Son yöntem olan tevhit paradigması ise Allah'ın birliğinin ve benzersizliğinin vurgulandığı tevhit anlayışı temelinde bazı Kur'an tefsirlerinde erkeklere kadınlar üzerinde üstünlük atfeden ataerkil yorumlamaların erkeklere Tanrısal roller atfetmelerinin ve cinsiyet ayrımı yapmalarının bir tür şirk olduğu yönündeki yaklaşımdır (Arif Korkmaz, "Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme", *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches* 6/2 (2017), 945).

⁵⁴ **İctihat -İctihat:** "Müçtehit vasfını kazanmış bir İslâm âliminin Kur'ân ve sünnette bulunmayan veya açıkça belirtilmeyen şer'i bir meseleyi, Kur'ân ve sünnetin rûhuna aykırı olmamak şartıyla halletmek veya hükme bağlamak husûsunda gösterdiği üstün gayret ve çalışma, bu çalışma sonunda verilen hüküm" anlamı taşımaktadır (İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2010), "İctihat", 1/538).

⁵⁵ Sa'diyya Shaikh, "Exegetical Violence: Nushuz in Qur'anic Gender Ideology", *Journal for Islamic Studies* 17 (1997), 53.

⁵⁶ Elizabeth Schüssler Fiorenza, *Bread not Stone: The Challenge of Feminist Biblical Interpretation: With a New Afterword* (Boston: Beacon Press, 1995), X.

albad), *ilim (al-ilm)* ve *mantık (al-'akl)*" verilmektedir.⁵⁷ Ayetlere yönelik oluşturulan ikinci kategori ise '*geçici ayetler*' olmaktadır. Kur'an içinde genel itibariyle azınlıkta olan bu ayetler daha çok içinde bulunulan zaman ve ortaya çıktığı toplumsal yapının sorunlarına hitaben ele alınmaktadır. Bunlara örnek olarak; kölelik, fuhuş, fiziksel ceza ve şahitlik ile ilgili meselelerin yer aldığı ayetler geçici ayetler kapsamında değerlendirilmektedir.

Lamrabet'in yaptığı kategorileştirmeye paralel olarak Wedûd da Kur'an'da kadına yönelik yapılan tefsirleri üç kategori içinde ele almaktadır. Bunlar; "*geleneksel, tepkisel ve bütüncül*" tefsir yorumlamalarıdır.⁵⁸ İlk kategori olan geleneksel yorumlamalar çoğunlukla Kur'an'ın ilk ayetinden başlayarak sırasıyla tüm ayetlerin açıklanması şeklinde ilerleyen bir Kur'an tefsirini oluşturmaktadır. Bu geleneksel yaklaşım, ayetlerin Kur'an'ın bütünselliği ile ilişkilendirilememesine ve ayetler arasında ortak olarak yer alan temaların belirlenememesine neden olmaktadır. Yorumsamacı bir yaklaşımla ele alınmayan tekil ayetler bazı açıklamalarda diğer ayetler ile ilişkilendirilmiş olsa da yapılan yorumlamalar Kur'an'ın bütünü, ilkelerini ve ana fikirlerini kapsayıcı bir bütünsellikte yapılmamaktadır. Bununla birlikte Wedûd, Kur'an üzerine yapılan geleneksel tefsirlerin neredeyse hepsinin erkekler tarafından yapıldığını vurgulamaktadır.⁵⁹ Erkek bakış açısı ve yorumlamaları üzerine yazılmış bu tefsir çalışmaları, kadınların Kur'an'ın

⁵⁷ Asma Lambaret, "Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında", çev. Öykü Elitez, *İslâmi Feminizmler*, ed. Zahra Ali (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 57.

⁵⁸ Wedûd-Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, 20-22.

⁵⁹ İslam tarihi içinde yer alan önemli kadın müfessirler de bulunmaktadır. Bunlar:

- "Aisha (ö. 58/677)/ *Tefsiru Ummi'l-Mu'minin Aisha*
- *Ziyb An-Nisâ Begüm Al-Hindiyye* (ö. 1113/1702)/ *Ziybu't-Tefâsîr*
- *Nusret Begüm Emin* (ö. 1403/1983) *Mahzenu'l-Irfân der Tefsir-i Kur'ân*
- *Aisha Abdurrahman Binti's-Şâti'* (ö. 1419/1998/ *At-Tefsîru'lBeyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*
- *Zainab Al-Gazali* (ö. 1426/ 2005/ *Nazarât fi Kitâbillâh*
- *Nâile Hâşim Sabrî / Al-Mubassir li Nûri'l-Kur'ân*
- *Semra Kürün Çekmegil / Okuyucu Tefsiri*
- *Necla Yasdımân / Kur'an Tahlili: Arapça Gramer Işığında Sözlük Meal-Tefsir*
- *Fevkiyye Aş-Şirbini / Teysîru't-Tefsir*
- *Kâmile binti Muhammad Al-Kevârî / Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân*
- *Keriman Hamza / Al-Lu'lu' ve'l-Mercân fi Tefsiri'l-Kur'an*
- *Hannân Al-Lahhâm / Silsiletu'n-Nazarât fi Kitâbillâh*
- *Angelika Neuwirth / 'Der Koran als Text der Spätantike: Ein europäischer Zugang'*
- *Miyâde Binti Kâmil / Ad-Dürre fi Tefsiri Süreti'l-Bakara"*

Bu tefsirlerin detaylı açıklamaları için bkz. Hidayet Aydar - Mehmet Atalay, "Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 1-33.

tefsirini bu kaynaklardan yorumlamalarında da oluşturulan ataerkil paradigma sınırları içinde kalmalarına sebep olmuştur. Wedûd'un ikinci kategoride ele aldığı tepkisel Kur'an tefsirleri, geleneksel tefsir yorumlamaları içinde kadının toplumsal ve bireysel kimliğinin örtük halde sunulan yapısını eleştiren ve kadının İslam toplumlarındaki aşağı konumunu bu yorumlamalara dayandırarak esas metni (Kur'an'a) karşı çıkan çağdaş düşünürlerin görüşlerini kapsamaktadır. Ancak bu eleştirel tefsirlerde yaşanan temel problem, tıpkı ataerkil tefsir yorumlamaları gibi bu tefsirlerin de feminist ideoloji perspektifinde ele alınarak metnin özü ve yorum arasında bir ayırımı yapılamaması olmuştur. Müslüman kadınların özgürleşmesi ve toplumsal eşitliğini sağlamaya yönelik yapılan eleştirel feminist yorumlamalar her ne kadar çağdaş bir yaklaşım sergilemiş olsa da sahip olunan bu ideolojinin İslam teolojisi ile birleştirilebilir noktalarının ortaya çıkartılması gerekmektedir. Son kategoriye oluşturan bütüncül tefsirler ise Kur'an tefsirlerinin kadın meselesi de dahil olmak üzere siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve ahlaki konulara yönelik yorumlamalarının bütünü yeniden değerlendirmesi yöntemini benimseyen yaklaşımı oluşturmaktadır.

3. Metinsel Kaynaklara Yönelik Kapsamlı Bir Bağlamsallaştırma Yaklaşımı

Metinsel kaynaklara yönelik kapsamlı bir bağlamsallaştırma yaklaşımı, Kur'an'ı vahyedildiği dönemdeki tarihsel, kültürel, sosyal ve siyasi bağlamı içerisinde anlamayı vurgulayan hermenötik bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşım, Kur'an'da yer alan sosyo-hukuki emirlerin genellikle ilk olarak hitap edildiği 7. yüzyıl Arap toplumunun hâkim norm ve uygulamalarının bir yansıması olduğunu kabul etmektedir. "Kapsamlı bağlamsallaştırma" kavramı, Kur'an'ın içeriğinin ve dünya görüşünün, vahiylerin alındığı zamanın özel koşulları ve işlevsel söylemi dikkate alınmadan tam olarak kavranamayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamsallaştırma yaklaşımı, Kur'an'da kullanılan, dilin içine gömülü olan ve ilk dinleyici topluluğunun dini, kültürel ve sosyo-politik ortamını yansıtan gramer ve sözdizimsel yapıların incelenmesini içermektedir.⁶⁰

İslami feminist hermenötik bağlamında ele alındığında bu yaklaşım, normatif metinlerin sosyo-hukuki emirlerinde yansıtılan, vahiy zamanında

⁶⁰ Adis Duderija, "A Case Study of Patriarchy and Slavery: The Hermeneutical Importance of Qur'anic Assumptions in the Development of a Values-Based and Purposeful Oriented Qur'anic-Sunna Hermeneutic", *Journal of Women of the Middle East and the Islamic World* 11/1 (2013), 59-64.

belirgin olan ataerkil uygulamaların tüm zamanlar için dini olarak bağlayıcı kabul edilmemesi gerektiği argümanına yol açmaktadır. Bunun yerine, Kur'an'ın temel aldığı başta, kadın erkek de dahil olmak üzere, sosyal adaletin sağlanması ve ötekileştirilenlerin korunması gibi esaslar Kur'an-Sünnet öğretilerinin evrenselci yönlerinin bir parçası olarak görülmelidir.⁶¹ Bu hermenötik mekanizma aynı zamanda kapsamlı bir bağlamsallaştırma yapmayan ve İslam öncesi ataerkil gelenekleri tarihsel ve kültürel özgünlüklerini tanımadan İslam hukuku ve etiğine dahil eden geleneksel İslami etik ve yasalara da meydan okumaktadır. Geleneksel İslam ahlaki ve yasalarının Kur'an, Sünnet ve Hadislerin kapsamlı bir bağlamsallaştırılmasını içermediğini savunan bu yaklaşım, bunun sonucu olarak mevcut ataerkil gelenekleri hermenötik çıkarımlarının tam olarak farkına varılmadan mevcut İslam hukuku ve etiği içerisine entegre edildiğini belirtir. İslami feminist hermenötiğin sağladığı bu çerçeve, Kur'an ve Sünnet'te yer alan sosyo-hukuki emirler ve kaidelerin, ataerkil gelenek içerisinde karakterize edilen sosyo-hukuki emir ve kaidelerle "içsel bağlamlılık" kapsamında anlaşılması gerekliliğini vurgulamaktadır.⁶²

Özetle, "Metinsel Kaynaklara Yönelik Kapsamlı Bir Bağlamsallaştırma Yaklaşımı", Kur'an'da yer alan tarihsellik bağlamındaki uygulamalar ile Kur'an tarafından başlatılan evrensel değerler arasında ayırım yapmayı amaçlayan metodolojik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu ayırım, Kur'an'ı çağdaş toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet anlayışlarıyla uyumlu bir şekilde yeniden yorumlamayı amaçlayan İslami feminist hermenötik için önemli bir metodolojik yaklaşım oluşturmaktadır. Bu hermenötik çerçeve, Kur'an'ın bağlamsal, amaca yönelik ve etik-dinsel bir yorumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ataerkil geleneklerden etkilenen geleneksel yorumların yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamakta ve çağdaş etik değerlere ve Kur'an emirlerinin orijinal amaçlarına dayanan yorumlara doğru bir hareket önermektedir. Bu yaklaşım, yorumların çağdaş Müslüman toplumlar için uygun ve adil olmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

4. Metinsel Kaynaklara Tematik-Holistik Bir Yaklaşım ve Diyalojik Kur'an Söyleminin Doğası

Metinsel kaynaklara yönelik tematik-holistik bir yaklaşım, Kur'an'ın ve Sünnet'in hem tematik hem de bütüncül bir yorumunu kapsamaktadır. Bu yaklaşım, metinsel kaynaklardaki bir kavramın kapsamlı bir şekilde anlaşılmasının ancak kavramla ilgili olan tüm ayetlerin analiz edilmesi ve

⁶¹ Duderija, "Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism", 53.

⁶² Duderija, "A Case Study of Patriarchy and Slavery", 61.

bunların doğrulayıcı tümevarım yöntemiyle daha geniş bir yorumsal çerçevede sentezlenmesiyle elde edilebileceğine dayanmaktadır. Okuma sürecinin öncül mesajını ve birincil hedefini somutlaştıran “kapsamlı bir değişmez (sabit)” belirlemek amacıyla yapılan yorumlama metinlerin içeriğine de birbirine bağlı kavramlardan oluşan bir bütünsel ağ olarak bakmaktadır.⁶³ Barlas’a göre, Kur’an’ın muhafazakâr okumaları Müslümanların Kur’an’ı okumak için kullandıkları/kullanmadıkları yöntemlerin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle buna karşı gelen eleştirel akademisyenler, Kur’an’ın hem “karmaşık bir hermenötik bütünlük” hem de “tarihsel olarak konumlandırılmış” bir metin olarak okunmadığını savunmaktadırlar.⁶⁴ Bu yaklaşımın yerine “Kur’an’a ayet ayet yaklaşan”, “doğrusal-atomistik” bir yaklaşımı savunan Mustansir Mir de çoğu Müslüman müfessirin Kur’an yaklaşımının önceki ve sonraki ayetlerden ayrı ele alınan ayet yorumlaması olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ En nihayetinde Barlas’a göre Kur’an hem “tematik hem de yapısal tutarlılık”a sahip bir metin olarak okunmamaktadır. Wadud’un da klasik dönem tefsirleri için ifade ettiği gibi:

*“Klasik dönem tefsirleri birinci bölümün ilk ayetiyle başlar ve Kitabın sonuna kadar -her seferinde bir ayet olmak üzere- birinci bölümün ikinci ayetine geçerler. Temaları tanımak ve Kur’an’ın kendisiyle olan ilişkisini tematik olarak tartışmak için ya çok az çaba sarf edilir ya da hiç çaba sarf edilmez”.*⁶⁶

Diyalojik Kur’an söyleminin doğasına bakıldığında, burada Kur’an’ın mesajının etkileşimli ve duyarlı yönü vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, Kur’an’ın indirildiği dönemin muhataplarının mevcut inançları, kültürleri, sosyal yapılanmaları ve dünya görüşleri ile bir diyalog içerisinde olduğunu öne sürmektedir. Kur’an’ın doğasına içkin olan bu diyalojik yön, Kur’an’ın sadece bir dizi kurallar sunmadığını, aynı zamanda dönemin mevcut geleneklerine ve uygulamalarına da karşılık verdiği ve bazı durumlarda da bunları onaylayıcı ya da reforme edici mesajlar içerdiği fikrine dayanmaktadır.⁶⁷ Tematik-holistik hermenötik, İslami feminist hermenötik açısında önemli bir yere sahiptir. Geleneksel İslami hermenötiğin yanlışlıklarını ve yetersizliklerini ortaya çıkartmaya olanak sağlayan

⁶³ Duderija, “Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism”, 57.

⁶⁴ Barlas, “Believing Women in Islam”, 8.

⁶⁵ Mustansir Mir, *Coherence in the Quran: A Study of Islahi’s Concept of Nazm in Tadabburi-Quran* (Plainfield, Ind: American Trust Publication, 1986), 1.

⁶⁶ Wadud, “Qur’an and Woman”, 2.

⁶⁷ Duderija, “A Case Study of Patriarchy and Slavery”, 63.

tematik-holistik hermenötik, İslami feminist hermenötik açısından kadınlar için daha özgürleştirici yorumlamalar önermektedir. Özellikle Kur'an ve Sünnet hermenötiğine uygulandığında, bu yaklaşım kutsal metinlerin mevcut ataerkil normları pekiştirmekten ziyade onları azaltmayı amaçladığını ortaya çıkartmakta ve bu ataerkil uygulamaların kutsal metinlerin doğasına içkin olmadığını yansıtmaktadır. Bu açıdan, tematik-holistik yaklaşım Kur'an ve Sünnet'in kadınlara yönelik uygulamalarında bulunduğu dönem ve konum açısından ilerici kabul edilen kademeli ve aşamalı bir değişim sunduğunu ve bunun da kadınların toplumsal statüsü, konumu ve haklarına uygulandığında özgürleşmeci bir yaklaşım kazandırdığını ortaya çıkartmaktadır.

Sonuç

Makalede tartışıldığı üzere, Müslüman feminist teolojinin epistemolojik ve metodolojik temellerini oluşturan iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Batılı feminist teolojinin gelişimi, diğeri ise İslam geleneğinin geleneksel ve modern dönem kutsal metin hermenötiği yaklaşımlarındaki değişimler olmuştur. Hristiyan feminist teolojinin gelişiminde önemli isimlerden birisi olan Elisabeth Schüssler Fiorenza, İncil'in cinsiyetçi yorumlarını reddederek, daha özgürlükçü ve eşitlikçi bir İncil yorumunun mümkün olup olmadığını sorgulamıştır. Hristiyan feminist teoloji yaklaşımlarından önemli ölçüde etkilenen başta Aysha Hidayatullah olmak üzere birçok Müslüman feminist yazar, İncil ve Hristiyanlık geleneğinin ataerkil ve cinsiyetçi yorumlamalarına karşı yapılan eleştirel yaklaşımların Müslüman feminist teolojinin oluşturulmasında önemli bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. Bu eleştirel hermenötik yaklaşımının oluşumu, İslam geleneğinin kutsal metinlerinin (Kur'an ve Sünnet) de eşitlikçi ve özgürleştirici bir toplumsal cinsiyet söylemi temelinde yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Kur'an'ın ataerkil olarak okunmasına karşı İslami feminist düşünürlerin yeni bir feminist hermenötik geliştirmesi ve bu temelde Kur'an okumaları yapmaları 21.yy. başlarındaki İslami feminist hareketin ana sorunsalı haline gelmiştir. İslam toplumlarında yaşayan Müslüman kadınların özgürleşmesi ve statü elde etmesinde İslam'ın temel kaynak ve metinlerine geri dönen ve bu metinlerin geleneksel yorumlamalarına karşı çıkan Müslüman feminist akademisyen ve aktivistler yaptıkları tefsir, fıkıh, hadis ve meal çalışmalarında bu yaklaşımı benimsemişlerdir.

Riffat Hassan, Amina Wadud-Muhsin, Asma Barlas, Fatima Mernissi gibi Müslüman kadın akademisyenler, Yahudi-Hristiyan feminist

teolojilerinin ontolojik, epistemolojik ve metodolojik yaklaşımlarını ele almış ve Müslüman feminist teolojinin temellerinin oluşturulmasına katkı sağlamışlardır. Bu yaklaşımlar kapsamında, İslami kaynakların feminist yaklaşımlarla bağlamsallaştırılması ve İslami feminist hermenötiğin İslam geleneği içerisinde kadın haklarını geliştirmek, ataerkil geleneğin yarattığı kadın karşıtı söylemi ortaya çıkartmak ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için kutsal metinlerin yeniden yorumlanması önem kazanmıştır. Yeniden yorumlama sürecinin metodolojik temellerine öncülük eden Müslüman feminist hermenötik yaklaşımı yalnızca kutsal metinleri yeniden yorumlama ile sınırlı kalmayarak, aynı zamanda Müslüman kimliği altında toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın haklarını savunarak Müslüman toplumdaki sosyokültürel değişim süreçlerini ve faaliyetlerini de kapsamaktadır.

İslam geleneği içerisinde metin yorumunun karmaşıklığı ve klasik tefsir ile çağdaş hermenötik yöntemler arasında süregelen diyalog İslami feminist teolojiyi etkileyen önemli etmenler olmuştur. Kur'an'ı yorumlamaya yönelik oluşturulan hermenötik yaklaşımlar, klasik İslam tefsir geleneği ile çağdaş hermenötik yöntemler arasında bir yaklaşım farklılığı oluşturmuştur. Klasik İslam geleneğinde Kur'an'ı anlamaya yönelik iki temel tefsir yaklaşımı oluşturulmuştur. Bunlar; "rivayet tefsiri" ve "dirayet tefsiri (muhakemeli tefsir)"dir. Rivayet tefsiri, metni vahyedildiği dönemdeki toplumun dilsel ve sosyokültürel bağlamı içerisinde anlaşılması gerekliliğine dayanırken, dirayet tefsiri ise metni dilsel, tarihsel ve sosyokültürel bağlamından uzaklaştırarak yorumcunun öznel bakış açısıyla uyumlu hale getirebilecek bir bağlamda yorumlamayı kapsamaktadır. İslam geleneğindeki eleştirel teoloji yaklaşımları, kutsal metinlerin tarihsel ve kültürel bağlamlarını kabul eden ve aynı zamanda modern yorumlama stratejilerinin özgürleştirici ve dönüştürücü potansiyelini benimseyen dengeli bir yaklaşım olanağı sağlamaktadır. Klasik İslam geleneğinde Kur'an'ı anlamaya yönelik oluşturulan yaklaşımlar, İslam teolojisi içerisinde Müslüman feminist bir teoloji yaklaşımı oluşturmaya çalışan feminist hermenötik yaklaşımların Kur'an'ı yorumlamada tarihsel, siyasal ve sosyokültürel bağlamları da dikkate alan kapsamlı bir bağlamsallaştırma yaklaşımı oluşturmalarını sağlamıştır. Bu yaklaşım, vahyedildiği ilk dönemde Kur'an'da yer alan sosyo-hukuki emirlerin 7. YY. Arap toplumuna hitap ettiğini ve o dönemin hakim kültürel norm ve değerleriyle yapılan uygulamaları yansıttığını savunmuştur. Dönemin sosyokültürel yapısının göz önüne alınarak yorumlamayı savunan kapsamlı bağlamsallaştırma yaklaşımı, aynı zamanda Kur'an'ın sosyal adalet, hak, etik değerler ve

toplumsal ötekileştirmeyi önlemek adına bireyin korunmasına yönelik evrensel ilkelerinin, vahyin indiği dönemin ataerkil toplumsal yapısı bağlamından ziyade evrensel açıdan kalıcılığı ön planda tutularak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu açıdan kutsal metin yorumlamalarına karşı kapsamlı bağlamsallaştırma, tematik-holistik yaklaşım ve İlahi söylemin diyalojik doğasının değerlendirilmesi Müslüman feminist teolojinin hermenötik yaklaşımlarının oluşturulmasında önem kazanmıştır. Sonuç olarak, Kur'an, Hadis ve Sünnet gibi temel kutsal metin kaynaklarının klasik İslam geleneği çerçevesinde yorumlamanın teorik ve pratik zorlukları, İlahi ontolojinin doğasının anlaşılması ve bunun kutsal metin hermenötğine dahil edilmesi, feminist perspektiflerin Kur'an yorumlamalarında kullanılması ve Kur'an'ın evrensel ilkelerinin dönemin tarihselliği ve kültürel özelliklerinin ötesinde kapsamlı bir bağlamsallaştırma yaklaşımıyla ele alınması Müslüman feminist teolojinin oluşturulmasına imkan sağlayan etmenler olmuştur.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: MA; **Kavramsallaştırma:** MA; **Literatür Taraması:** MA; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma - orijinal taslak:** MA-CÇ; **Yazma - inceleme ve düzenleme:** MA-CÇ.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

ACHTEMEIER, Elizabeth. "Evaluating the Feminist Approach to Bible and Theology". *Interpretation* 42/1 (1988), 45-57.

AHMED, Leila. "Gender, Women and Islam: Historical Roots of a Modern

- Debate". New Haven, CT: Yale University, 1992.
- ALİ, Kecia. "Sexual Ethics and Islam. Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudence." Oxford: Oneworld Publications, 2006.
- AMADOR, J.D.H. "Feminist Biblical Hermeneutics: A Failure of Theoretical Nerve". *Journal of the American Academy of Religion* 66/1 (1998), 39-57. <https://www.jstor.org/stable/1466240>
- AYDAR, Hidayet - ATALAY, Mehmet. "Female Scholars of Quranic Exegesis in the History of Islam". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 1-33.
- AYVERDİ, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı, 2010.
- BARLAS, Asma. "Believing Women in Islam: Unreading Patriarchal Interpretations of the Qur'an, Austin, Texas". University of Texas Press, 2002.
- BLOESCH, Donald. *Is the Bible Sexist?* Westchester, IL: Crossway, 1982.
- DALY, Mary. *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press, 1990.
- DALY, Mary. *Gyn/Ecology: The Meta-ethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press, 2. Basım, 1990.
- DALY, Mary. *Pure Lust: Elemental Feminist Philosophy*. Boston: Beacon Press, 1984.
- DALY, Mary - CAPUTI, Jane. *Websters' First New Intergalactic Wickedary of the English Language*. Boston: Beacon Press, 1987.
- DAVIES, Stephen L. *The Revolt of the Widows: The Social World of the Apocryphal Acts*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1980.
- DUDERİJA, Adis. "A Case Study of Patriarchy and Slavery: The Hermeneutical Importance of Qur'anic Assumptions in the Development of a Values-Based and Purposive Oriented Qur'an-Sunna Hermeneutic". *Journal of Women of the Middle East and the Islamic World* 11/1 (2013), 58-88. <https://doi.org/10.1163/15692086-12341239>
- DUDERİJA, Adis. "Toward a Scriptural Hermeneutics of Islamic Feminism". *Indiana University Press* 31/2 (2015), 45-64. <http://www.jstor.org/stable/10.2979/jfemistudreli.31.2.45>
- DURKHEIM, Emile. *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. Ankara: Eskiye Yayınları, 2011.
- EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid. "Hermenötik ve Metin Yorumu". çev. Muhammed

- Coşkun. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 237-266. <https://doi.org/10.15370/muifd.07141>
- Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Muhammed Esed vd. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. bs., 2015.
- FOH, Susan. *Women and the Word of God: A Response to Biblical Feminism*. Grand Rapids: Baker, 1979.
- HIDAYATULLAH. "Inspiration and Struggle: Muslim Feminist Theology and the Work of Elisabeth Schüssler Fiorenza". *Journal of Feminist Studies in Religion* 25/1 (2009), 162. <https://doi.org/10.2979/fsr.2009.25.1.162>
- HIDAYATULLAH, Aysha A. "Feminist Edges of the Qur'an". New York: Oxford University Press, 2014.
- IZUTSU, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. baskı., 1991.
- KARAM, Azza M. *Women, Islamisms and the State: Contemporary Feminisms in Egypt*. London: Palgrave Macmillan, 1998.
- KORKMAZ, Arif. "Feminizmin Modern Dönem Kur'an Tefsirine Etkileri: Tefsir Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme". *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches* 6/2 (2017), 940-956.
- LAMBARET, Asma. "Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında". çev. Öykü Elitez. *İslâmi Feminizmler*. ed. Zahra Ali. 51-64. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- MANSBRIDGE, Jane - FLASTER, Katherine. "Male Chauvinist, Feminist, Sexist, and Sexual Harassment: Different Trajectories in Feminist Linguistic Innovation". *American Speech* 80/3 (2005), 256-279. <https://doi.org/10.1215/00031283-80-3-256>
- MCDONALD, Dennis R. *The Legend and the Apostle: The Battle for Paul in Story and Canon*. Philadelphia: Westminster Press, 1983.
- MCPHILLIPS, Kathleen. "Re-casting the sacred: feminist challenges to the masculinization of the sacred in social theory". *Australian Religion Studies* 15/1 (2002), 73-86. <https://openjournals.library.sydney.edu.au/ARSR/article/view/8965>
- MERNISSI, Fatima. *Beyond the Veil: Male-female Dynamics in Modern Muslim Society*. London: Al Saqi Books, 1985.
- MERNISSI, Fatima. *The Veil And The Male Elite*. çev. Mary Jo Lakeland. New

- York: Addison-Wesley, 1991.
- MERNISSI, Fatima. *Women and Islam: An Historical and Theological Inquiry*. Oxford: Basil Blackwell, 1991.
- MIR, Mustansir. *Coherence in the Quran: A Study of Islahi's Concept of Nazm in Tadabburi-Quran*. Plainfield, Ind: American Trust Publication, 1986.
- MIR-Hosseini, Ziba. "Muslim Women's Quest for Equality: Between Islamic Law and Feminism". *Critical Inquiry* 32/4 (2006), 629-645. <https://doi.org/10.1086/508085>
- MOLLENKOTT, Virginia Ramey. *The Divine Feminine: Biblical Imagery of God as Female*. New York: Crossroad, 1986.
- OSIEK, Carolyn. "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives". *Feminist Perspectives on Biblical Scholarship*. ed. Adela Yarbro Collins. 93-105. Chico, CA: Scholars Press, 1985.
- OSIEK, Carolyn. "The Feminist and the Bible: Hermeneutical Alternatives". *HTS Theological Studies* 53/4 (1997).
- PALMER, Richard E. *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1969.
- RAHEMTULLA, Shadaab. *Qur'an of the Oppressed: Liberation Theology and Gender Justice in Islam*. Oxford University Press, 2017. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198796480.001.0001>
- RUETHER, Rosemary R. *Sexism and God-Talk: Toward a Feminist Theology*. Boston: Beacon Press, 1983.
- RUSSELL, Letty M. *Feminist Interpretation of the Bible*. Philadelphia: Westminster Press, 1985.
- RUSSELL, Letty M. *Human Liberation in a Feminist Perspective*. Philadelphia: Westminster Press, 1974.
- SCHÜSSLER Fiorenza, Elizabeth. *Bread not Stone: The Challenge of Feminist Biblical Interpretation: With a New Afterword*. Boston: Beacon Press, 1995.
- SCHÜSSLER Fiorenza, Elizabeth. *But She Said: Feminist Practices of Biblical Interpretation*. Boston: Beacon, 1992.
- SCHÜSSLER Fiorenza, Elizabeth. *In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins*. New York: Crossroad, 1983.
- SHAIKH, Sa'diyya. "Exegetical Violence: Nushuz in Qur'anic Gender Ideology". *Journal for Islamic Studies* 17 (1997), 49-73.
-

<https://www.proquest.com/scholarly-journals/exegetical-violence-nushuz-quranic-gender/docview/873167927/se-2?accountid=15875>

SWIDLER, Leonard. *Biblical Affirmations of Womanhood*. Philadelphia: Westminster Press, 1979.

WADUD, Amina. "Qur'an and Woman: Rereading the Sacred Text from a Woman's Perspective". Oxford University Press, USA, 1999.

WEDÛD-Muhsin, Amine. *Kur'an ve Kadın*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.

WILLIAMS, James G. *Women Recounted: Narrative Thinking and the God of Israel*. Sheffield: Almond Press, 1982.

EPISTEMOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MUSLIM FEMINIST THEOLOGY IN THE LIGHT OF WESTERN FEMINIST THEOLOGY: A THEORETICAL DISCUSSION

 Melek AKGÜN ÖZBEY^a

 Celaleddin ÇELİK^b

Extended Abstract

This study examines the foundations and development of Muslim feminist theology in the context of a more holistic feminist theological discourse, emphasizing the influence of Western feminist theology and feminist approaches in the Christian tradition. One of the most important shaping influences on Muslim feminist thought has been the evolution of feminist theology in the West, particularly Christian theology, which has provided a critical framework for challenging patriarchal interpretations of religious texts. An important figure in this context is Elisabeth Schüssler Fiorenza, whose work in Christian feminist theology advocates for a more inclusive and egalitarian interpretation of Christianity and the Bible. Schüssler Fiorenza argues that the Christian faith itself is not inherently patriarchal, but rather it is the responsibility of Christian theology and church structures to promote gendered interpretations. She therefore envisions a theology that challenges the patriarchal and gendered categorization deeply embedded in the Catholic tradition. The field of Muslim feminist theology, which has increasingly sought to engage with similar questions of gender equality within the Islamic tradition, reflects this vision.

Drawing on insights from Christian feminist theology, Muslim feminist scholars have advocated for a reevaluation of Islamic sources, particularly the Qur'an and Sunnah, through an egalitarian gender lens. This approach

^a Res. Asst., Erciyes University, melekakgun@erciyes.edu.tr

^b Prof., Erciyes University, celikc@erciyes.edu.tr

has fostered important epistemological and methodological advances in Muslim feminist theology, providing tools to question and reinterpret traditional gender roles depicted in Islamic texts. Influential Muslim feminist thinkers such as Riffat Hassan, Amina Wadud, Asma Barlas, Azizah al-Hibri, Fatima Mernissi, Aysha Hidayatullah, Sa'diyya Shaikh, and Kecia Ali have been instrumental in laying these foundations. The collective work of these scholars has not only contributed to a critical re-reading of Islamic texts but has also provided comparative analyses with Jewish and Christian feminist theologies, highlighting both common and unique challenges between these traditions. It also emphasizes the importance of context in the interpretation of religious texts, advocating for a more inclusive understanding that respects women's experiences and rights in Islam.

This article aims to explore two key questions in the context of Muslim feminist theology. First, it examines the ontological legitimacy of reinterpreting Islamic sources from a feminist perspective and assesses whether such a theological endeavor is compatible with Islamic theological frameworks. Second, it evaluates the epistemological and methodological innovations introduced by Muslim feminists and compares these approaches to those found in Judeo-Christian feminist theology. In doing so, the study seeks to identify both convergences and divergences in feminist theological practices between these faith traditions. The study divides into two main sections to achieve these goals. The first part of the study provides an overview of the epistemological and methodological principles of Western feminist theology, with a particular focus on the Judeo-Christian tradition. It also shows how feminist critiques within Christianity and Judaism have influenced the Muslim feminist approach and provides historical and conceptual background to the development of feminist theology in Islam. In addition, she assesses how the work of S. Fiorenza and other Christian feminist theologians has inspired Muslim feminist thinkers to challenge patriarchal interpretations of Islamic texts. The second part of this study examines specific textual interpretations and hermeneutical methods used by Muslim feminist theologians. The second part outlines the interpretive strategies used to engage with the Qur'an and Sunnah and discusses how these scholars have constructed a distinctive feminist hermeneutic, grounded in Islamic epistemology but open to insights from comparative theological discourse. Key methodologies include thematic reinterpretation of gender-related verses in the Qur'an and historical-contextual analysis to uncover alternative readings that are compatible with principles of justice and equality.

In conclusion, this study highlights the importance of feminist theological dialogue across religious traditions and argues that Muslim feminist theology, while rooted in Islamic teachings, shares common goals with its Judeo-Christian counterparts in challenging patriarchal structures and advocating for gender equality. By comparing the ontological, epistemological, and methodological elements of feminist theology in the Islamic and Judeo-Christian traditions, this research provides a comprehensive perspective on the various strategies through which Muslim feminist theologians have sought to reconcile faith and feminist principles. By illuminating the unique challenges and potential avenues of feminist theology in Islam, this comparative analysis contributes to broader debates on religious reform, gender justice, and the evolving landscape of feminist thought across faith traditions.

Keywords: Sociology of Religion, Feminist Theology, Muslim Feminist Theology, Christian Feminist Theology, Feminist Hermeneutics.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: MA; **Conceptualization:** MA; **Literature Search:** MA; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** MA-CÇ; **Writing – review & editing:** MA-CÇ.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The authors declare no competing interests.

